

KUML 2020

KUML 2020

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Anmeldelser

Rica Annaert, Tim Bellens, Pieterjan Deckers, Frans Theuws, Dries Tys, Robert van Dierendonck, Luc van Impe, Johan Veeckman og Laurent Verslype (red.): *Early medieval waterscapes. Risks and opportunities for (im)material cultural exchange.* Neue Studien zur Sachsenforschung. Band 8. Braunschweig 2019. 234 sider. ISBN: 978-3-932030-79-6.

Det 67. Sachsersymposium blev afholdt i Antwerpen i september 2016 med fokus på den indflydelse og de konsekvenser, som floder og kyster har haft på de samfund, der dels har udnyttet mulighederne for transport, dels har været udsat for ubehagelige overraskelser med oversvømmelser og erosion. Symposiumberetningen er skrevet af ikke mindre end 34 forfattere fordelt på 19 artikler. Publikationen er inddelt i fire tematiske afsnit om landskab og miljø, den materielle kultur, forbindelser mellem vandet og baglandet samt handel og transport. Sidst er et afsnit med nye forskningsresultater.

Første tema om landskab og miljø/omgivelser omfatter fem artikler, der viser, hvor forskelligt den samme overskrift kan anskues. Adam Cieśliński, Karin Göbel og Jörg Nowotny beskriver et studie, hvor de ved hjælp af GIS og deraf udarbejdede landskabsmodeller har undersøgt den topografiske placering af gravhøje fra Wielbark-kulturen før og efter forskydningen af kulturens kerneområde fra det nordlige til det østlige Polen i yngre romersk jernalder. De illustrative modeller af afgrænsede områder viser, hvordan gravhøjene typisk ligger i nærheden af vandløb, og at man trods en flytning til en anderledes topografi i Østpolen fortsætter

med at etablere gravhøjene ud fra kulturelt nedarvede præferencer.

GIS, *view-shed* og elektromagnetisk undersøgelse er blandt værktøjerne, der benyttes ved de arkæologiske undersøgelser af Erritsø udenfor Fredericia. Artiklen af Mads Ravn, Christian Juel, Charlotta Lindblom og Anne Pedersen giver en velkommen opdatering på arbejdet med denne enestående lokalitet og dens topografiske og kulturhistoriske omgivelser.

Anne-Sofie Gräslund har bidraget med en artikel om runesten fra 10.-11. århundrede langs vandvejen Långhundraruten, der forløb fra skærgårdskysten nordøst for Stockholm til Fyrisån ved Uppsala. Gräslunds analyser viser, at det kronologiske tyngdepunkt for rejsning af de oprindeligt bemalede runesten langs vandvejen er årtierne omkring 1100. Kvinder nævnes på 39% af de undersøgte sten, samme procentdel som i Uppland, og betydeligt flere end i Småland og Södermanland. Ligeledes er kristen symbolik eller tekst fremtrædende på 50% af materialet. Stenene opfattes som tydelige markeringer af rettigheder og status overfor dem, der har færdedes ad Långhundraruten.

Det sydlige Halland og det nordvestlige Skåne er fokusområde for Bertil Helgesson, der spekulerer over nogle af de "folkenavne", som Jordanes overleverede for Scandza i 6. århundrede e.Kr. i forhold til arkæologiske fund. Helgesson henviser flere gange til et manuskript under udarbejdelse i eget navn, og det skal blive spændende at se de uddybende forklaringer på de formodninger, der fremlægges.

Der bliver også øset af antikke kilder i Wojciech Nowakowskis indlæg om Weichsels påståede rolle som grænse i ro-

mersk- og germansk jernalder. Både Plinius den Ældre og Ptolemeus udpegede Weichsel/Vistula som grænse mellem folkeslag, men arkæologien viser, at det ikke har været tilfældet før i middelalderen. Som Nowakowski fastslår, så stemmer de antikke geografers og historikers oplysninger ikke nødvendigvis overens med datidens realiteter.

I temaet om den materielle kultur leverer Morten Axboe og Tim Grønnegaard en fin lille artikel om Høvlisbakkefundet fra Nordsjælland med guldrakteater og en fornem relieffibel. Her oplever man, hvor velskrevet og klar en detaljeret genstandsbeskrivelse kan gøres. For at fænge kan den slags ellers godt kræve, at man er særligt interesseret.

Interessant er også en artikel om en karolingisk bebyggelse ved Rhinmundingen skrevet af Menno F.P. Dijkstra og Arno A.A. Verhoeven. Husene er der ikke meget tilbage af, men et fænomenalt fundmateriale, herunder træ og læder, der er dumpet i en afsnøret kanal, er det hele værd.

Knapt så inciterende står en artikel om kamme fra Quentovic skrevet af Jean Soulat, Nathalie Pil og Delphine Cense-Bacquet. De 35 hele eller fragmenterede kamme knytter den karolingiske handelsplads ved Pas-de-Calais til Nordsønetværket. En analyse af slidspor og mikrobrogspor, bl.a. på kammenes tænder når ikke helt i mål og synes mest at have været på et indledende plan, da artiklen blev skrevet.

Det tredje tema om "vandskabernes" oplande lægger ud med en artikel om udnyttelsen af Seine-dalen i et område ca. 100 km øst for Paris, skrevet af Élise Doyen, Antoine Guicheteau og Vincent Marchaisseau. Arkæologi, pollen- og faunaanalyser viser, at dalbunden i det store hele har været anvendt til græsning i merovingertid og karolingertid, mens

bebyggelsen har koncentreret sig på floddalens sider.

Thorsten Lemm har skrevet en interessant artikel om det ydre forsvar af Hedeby. Spærringer, våbengrave og stednavne analyseres for at danne et billede af varslingskæder og forsvarskapacitet. Der anvendes på kløgtig vis *view-shed*, så Lemm evner at udpege en manglende bavn i kæden. Det er den mest overbevisende artikel om bavn, snekkenavne og forsvarssystemer, jeg har set til dato.

Torsten Rüngers artikel sætter et spørgsmålstejn ved den traditionelle opfattelse af vandmøllernes tilhørsforhold til den sekulære og gejstlige elite. Rüngers tese er, at kirkens privilegerede ejerrolle er overdrevet i karolingertid, og at vandmøller allerede i 7.-8. århundrede kunne være bygget og drevet af bønder. Selvom kildegrundlaget er uklart, holder forfatteren muligheden åben for, at almindelige bønder trods alt har spillet en iværksættende rolle i mølleriet.

Rettigheder og krav på land og andre ressourcer er emnet for Christopher Sculls artikel om de tidevandspåvirkede flodmundinger i East Anglia og deres bagland. I området ligger ikke blot elitegravene Snape og Sutton Hoo, men også den 50 ha store residenslokaltet Rendlesham. Vigtige lokaliteter for levende og døde ligger gerne højt over floddalene, men Scull mener ikke, at man skal overdrive den visuelle effekt af gravhøjene set fra floderne. Der er dog næppe tvivl om, at den prominente placering er valgt med omhu, uanset om det er grave eller residenser. Elitens markering af sig selv og sine krav på rettigheder langs en vandvej genfindes i Anne-Sofie Gräslunds tolkning af de størrelsesmæssigt noget mere beskedne runesten.

Katrine Balsgaard Juuls indlæg om gravfund som udgangspunkt for en analyse af køn, status og regionalitet i germansk jernalder er en del af temaet om handel og transport. Hun har undersøgt,

om der kan påvises en forskel på genstandes brug og betydning for henholdsvis kvinder og mænd i en kystzone i forhold til indlandet. Det grundlæggende materiale er 3.369 grave fra Holland, Nordvesttyskland og Danmark, men kønsbestemte grave er få – ca. 26% kvinder og 8% mænd. I realiteten er det kun kvindegravene – og kun i nogle områder – der er talrige nok til at bære analysen igennem. Balsgaard Juul påpeger en tendens til, at kvinder i indlandet prioriterer genstande, der traditionelt opfattes som højstatus-symboler, mens kystens kvinder synes at foretrække mere praktiske objekter.

Marzena J. Przybyla og Ewa Rydzewska har skrevet en interessant, læseværdig og velillustreret artikel om jysk ravhandel i yngre romersk og ældre germansk jernalder. Forfatterernes udgangspunkt er et forarbejdet spidsovalt ravstykke af jysk oprindelse, der er anvendt som "Charonspenge" og fundet i munden på en afdød, i 10 danske grave, en skånsk, en polsk og to nordvesttyske. Oftest er sydskandinaviske eksempler på "Charonspenge" mindre genstande eller fragmenter af prestigerelaterede materialer som guld, sølv eller glas, og forfatterne mener derfor, at jysk rav har lænet sig op ad prestigefæren og har spillet en rolle i handels- og udvekslingssystemerne.

Eleanor Rye's indlæg om stednavne som nøgle til kortlægning af færdselsruter har sit undersøgelsesområde på begge sider af Humber i Østengland. Primære veje, vad og færgesteder er blevet eftersøgt, og sammen med historiske kilder og kort peger stednavnene på et komplekst netværk af lokale ruter, der allerede i 11. århundrede har været lige så udbygget som i moderne tid. Forholdene i angelsaksisk tid står knapt så klart, men de romerske ruter tværs over Humber har tydeligvis fortsat været i brug.

Torun Zachrisson, Anna Kjellstöm og Maja Krzewińska skriver om Fyrisån og

dens rolle som en del af jernalderens sejlroute fra Mälaren til Uppsala. Med tanker på forholdene, der ovenfor er berørt med hensyn til East Anglia, er det interessant, at den almindelige agrare bebyggelse har ligget tilbage trukket fra vandvejen, mens elitens gårde var orienteret ud til den. Også runestenene langs Långhundraruten var vendt mod vandvejen, som bemærket ovenfor. Eliten har tydeligvis haft et behov for at være synlig for alle, der har færdes på de vigtige færdselsårer. Ved Fyrisån og søerne ligger adskillige tunalokaliteter, der er knyttet til herredsinddelingen (sv. "hundra"), og er blevet tillagt en central rolle som hjemsted for en lokal leder, der har stået for forsvaret af området. Det har formentlig været en sådan leder, der i tidlig vendetid blev begravet i Tuna ved Alsike med et rigt udsmykket våbenudstyr, måske fremstillet af håndværkere fra Helgös værksteder. Mandens aDNA viste, at hans mandlige ophav kan stamme fra det vestlige Norge, Island(!) eller Baltikum, mens den kvindelige afstamning peger i retning af Sydøsteuropa eller Nærøsten. Manden selv kommer fra Mälardalen, i hvert fald ifølge strontium isotopværdierne i hans tænder.

Det afsluttende tema med nye forskningsresultater er en blandet landhandel, hvor Magdalena Mączyńska excellerer i at skabe et klarere skel mellem fase C3 og D1 i Wielbark-kulturen, som kan være nok så interessant for skandinavisk arkæologi.

Henk van der Velde og G.L. Williams fremlægger nogle iagttagelser af østhollandske gravpladser fra 6.-8. århundrede, der er af ganske beskedent omfang i forhold til gravpladser langs de store floder. De østhollandske grave findes ikke så hyppigt, måske fordi de er svære at finde, når bebyggelserne ikke ligger i umiddelbar nærhed, og fordi de i nogen grad befinder sig, hvor kirkegårdene senere indtog pladsen.

Interessant er Alexandra Hilgners præsentation af fornemme smykkesæt bestående af to nåle forbundet af en kæde og af og til med et centralt korsformet smykke indsat i kæden, der også kan have dyrehovedformede afslutninger. I det angelsaksiske England var smykket populært i 7. århundrede, og ofte fremstillet af guld eller sølv. Hilgner argumenterer for, at nålesmykket tilhører en kvindedragt med slør, der er inspireret fra det byzantinske område, og som i den angelsaksiske sammenhæng skal ses som et religiøst ladet, kristent modefænomen.

Buketten af artikler fra Sachsersymposiet i 2016 er både varieret og med nogle interessante sammenfald i de konkrete problemstillinger, der udredes. At der er et overordnet tema for selve symposiet hjælper naturligvis en emnemæssig samdrægtighed på vej, men temaet er tilpas blødt formuleret, så der kan anlægges vældig mange vinkler på vand. Det er der kommet nogle inspirerende, tankevækkende og oplysende artikler ud af. Det er et godt eksempel på, hvor meget man kan få ud af at læse symposiumberetninger, der formidler arkæologisk forskning fra forskellige områder af Europa, man som læser ikke nødvendigvis er lige bekendt med. I en tid, hvor der ikke længere kan lægges så stor vægt på det europæiske perspektiv i de arkæologiske universitetsstudier, som da jeg var dreng, er symposieberetninger af internationalt tilsnit en bekvem adgang til at danne sig et indtryk af, hvad der foregår udenfor Skandinavien. Derfor kan jeg kun opfordre til, at man giver sig i kast med denne udgivelse.

Jens Ulriksen
Museum Sydøstdanmark

Adam Cieśliński og Bartosz Kontny (red.): *Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD.* Neue Studien zur Sachsenforschung 9. Warszawa, 2019. 356 sider. ISBN 978-83-66210-06-6.

Det Internationale Sachsensymposium afholdes, som mange andre konferencer, hvert år i en ny by, og det er værtsbyen, der sætter temaet for årets konference. I 2014 var turkaravanan kommet til den polske hovedstad, Warszawa. I denne årgang af konferencepublikationen er det tydeligt, at konferencens nomadekarakter har haft stærk indflydelse på det faglige indhold og formentlig også på, hvor attraktivt, det har været for visse af Sachsensymposiets medlemmer at bidrage til publikationen: 15 af 31 bidrag er skrevet af polske arkæologer, og i forhold til konferencens oprindelige program er det især bidrag fra Norge (3), Sverige (3) og Storbritannien (5), der mangler. At det muligvis endda har været vanskeligt at skaffe indhold til bogen antydes af, at fem af bogens bidrag oprindeligt var posters ved konferencen, ét bidrag er delt i to artikler, mens to artikler slet ikke blev præsenteret ved årets konference.

Tilsyneladende har man forsøgt at nedtone den stærke geografiske slagside ved at blande øvrige bidrag ind imellem de polske. Det giver imidlertid bogen et tematisk og kronologisk rodet præg trods de overordnede sessionstemaer: *Contacts* (16 bidrag), *Exchange* (2 bidrag), *Migration* (4 bidrag) og *New finds and studies* (9 bidrag). Ikke desto mindre giver bogen først og fremmest et klart indblik i polsk jernalderforskning med dens stærke forankring i en forældet kulturhistorisk tradition. Jeg skal ikke her gå i detaljer med alle artikler, men blot omtale et par af de bidrag, der har direkte berøring med dansk arkæologi. Katarzyna Czarnecka stiller spørgsmål ved tolkningen af Il-

lerup Ådals nøgler, men ender ad omveje dog ved, at der nok er tale om nøgler til hængelåse. Når man ser hendes udbredelseskort, fig. 10, tvivler man dog på, at hun har været et større materiale igennem.

Bartosz Kontny er en af stjernerne i dagens polske arkæologi. Han vil noget, men ofte er der en tendens til sensationsjagt i hans produktion og en manglende evne til at begrænse sig til de stærke pointer. Hans bidrag, *Dogs of war in the Baltic Sea area*, der ikke var en del af symposiets oprindelige program, er et forkortet, men i flere passager stort set ordret gengivet optryk af en artikel med titlen *Brothers-in-Arms* fra *Lietuvos Archeologija* 43, 2017. I begge forsøger han at påvise et stærkt baltisk/polsk element i de skandinaviske våbenofferfund, særligt Vimose, men også i Kragehul og Balsmyr samt ved Sortehavets kyst. At der er et vist baltisk eller polsk indslag i Vimosefundet er imidlertid ikke nyt, men de paralleller i våbenudstyret, der skal styrke hans argumentation, er generelt ikke overbevisende (økserne, nogle af lansespidsene), udtryk for en overregional våbenmode eller begge dele (skjoldudstyr). Her spiller et utilstrækkeligt kendskab til skandinaviske våbengrave en betydelig rolle. Der er utvivlsomt polske eller baltiske våben i materialet fra Vimose, der kan føjes til fundets bælteudstyr og barreformede ildstål, men Kontnys iver efter at påvise flere polske/baltiske indslag skygger for en skarp konklusion. Kontny har også kig på lansetypen Dresden-Dobritz/Gübs, defineret af undertegnede, men han mener, at den er identisk med Kazakâvičius' baltiske type III, og omdøber den derfor. De to lansetyper er rigtignok meget lig hinanden, men djævelen kan som regel findes i detaljen, og de baltiske lanser har slankere og længere døller og dateres i perioden 5.-7. århundrede, selv om begge lansetyper har et lidt usikkert dateringsbillede. En dateringsramme fra 250-700 over et så

stort geografisk rum som Skandinavien, Baltikum, Mellemtyskland og Sortehavets kyst harmonerer ikke godt med den generelle viden, vi har, om lansespidsers kronologi og korologi. Tilføjelsen af en lanse fra Balsmyr på Bornholm er helt klart forkert, men dette fund rummer i øvrigt flere lanser, der sandsynligvis er baltiske. Til gengæld er lanser fra Čatyr-Dag, Krim, overbevisende. Den har været omtalt før af Kontny sammen med de baltiske lanser, men uden de skandinaviske do (2013, *Inter Ambo Maria*) og af Michel Kazanski sammen med de skandinaviske og mellemtyske lanser, men uden de baltiske (2019, *Studia Barbarica II*).

Anne-Sofie Gräslund tager udgangspunkt i begrebet synkretisme i beskrivelsen af overgangen mellem hedenskab og kristendom. Bl.a. ved hjælp af en række gennemgående symboler: fuglen, slangen og masken, forsøger hun at demonstrere, at kristendommens indførelse ikke med det samme medførte store forandringer. De kom først mod slutningen af 12. århundrede, da kirken havde etableret kontrol og et fast greb om magten (i Sverige).

John Hines beskæftiger sig med spandformede vedhæng, der ofte tolkes som duftamuletter, og som kendes fra et antal angelsaksiske gravfund i East Anglia og Yorkshire og i sydskandinaviske, nordtyske og polske grave. De sidstnævnte dateres sædvanligvis fra midten af 2. og til 3. århundrede, de angelsaksiske fra sidste del af 5. og til 6. århundrede. Af denne grund er forsøget på at forklare de angelsaksiske vedhængs tilknytning til en skandinavisk/angelsk eller saksisk etnicitet nok tvivlsom.

Ursula Koch er som polakkerne af den gamle skole, der ikke er bange for at tolke gravenes materielle kultur som et 1:1-udtryk for de begravedes levede liv. Hun diskuterer to grave fra Hermsheimer Bösfeld, Rhein-Neckar, begge dateret til det sene 6. århundrede, og som begge

har genstande dekoreret med Stil II. Den nærmere sammenhæng mellem de to grave er derudover uklar, og læseren præsenteres ikke for en samlet konklusion.

Tony Martin opererer med *big data* i form af udbredelse af over 6.700 fibulatyper fra 5.-7. århundredes Europa og demonstrerer, at flere typer har en alt for generel rumlig udbredelse til at kunne tåle de etniske konnotationer, som de traditionelt har været tillagt. Hans kartering af fire typer af relieffibler (kontinentale, kentsiske, angelsaksiske (great square headed) og nordiske) viser imidlertid tankevækkende få eksempler på udveksling udenfor deres respektive overregionale zoner. Det er imidlertid netværksmønstre, der interesserer Martin, og relieffiblerne udtrykker regionale forsøg på at optage fremmede impulser i en forbundet verden under opbrud.

Catherine Hills og Sam Lucy afslutter publiceringen af den store gravplads Spong Hill, East Anglia med et resumé over forskningsresultaterne. Ny er en korrespondensanalyse af gravpladsens lerkar, der, skønt der ikke er tale om nogen flot parabel, formentlig viser en overvejende troværdig udvikling. Resultatet er dog væsentligt ringere end Karen Høilund Nielsens analyser af samme, som omtales og vises hos Mads Ravn (2003, *Death Ritual and Germanic Social Structure*, s. 101). Gravpladsen holder sig i absolut forstand stort set indenfor 5. århundrede og hører dermed til de tidligste angelsaksiske gravpladser. Forfatterne er derfor åbne overfor en relativt massiv indvandring i East Anglia, men anfører også, at billedet kan være væsentligt mere differentieret andre steder i England.

Kalina Skóra konstaterer en interessant overvægt af kvinder på Wielbark-kulturens gravpladser, hvor antallet af juvenile og adulte kvinder i forhold til mænd udgør 2,5-3:1, uden at dette forhold udlignes omvendt proportionalt med alderen. Der

er altså ikke blot tale om en høj dødelighed blandt kvinder i den fødedygtige alder, men om en overvægt, der i højere grad afspejler populationens sammensætning. Skóra diskuterer både muligheden for polygyni og for, at en stor del af den mandlige befolkning fandt døden andetsteds end nær de hjemlige gravpladser.

De fire danske bidrag befinder sig alle i en rodekasse, der ikke forholder sig til konferencetemaet, men havde sessionstemaet *New finds and studies*: Morten Axboe præsenterer en håndfuld af de senere års flotteste detektorfund, brudsølvskatten fra Mannerup, et romersk silenushoved af bronze fra Falster, Kirkemosegårdskatten, kvindefigurerne fra Hårby og Revninge og en thorshammer med runeindskriften "Dette er en hammer" fra Købelev. Alle fund har været præsenteret i litteraturen før, og det er svært at se, hvad Axboe egentlig vil med sit bidrag, og hvorfor det skulle publiceres. Per Ethelberg og Mads Leen Jensen præsenterer kort en brønd nær Kolding, der ved overgangen mellem yngre romersk og ældre germansk jernalder, ifølge dem, har betjent mindst tre samtidige bebyggelser. Mogens Bo Henriksen præsenterer sine eksperimenter med brandbegravelser og konkluderer, at meget lidt fra det oprindelige ligbål fandt vej til de forhistoriske brandgrave, hvorfor de kun repræsenterer en (bevidst) symbolsk repræsentation af den døde. Det er sprængfarligt for en stor del af den arkæologi, der præsenteres i denne bog, og tænk hvor sprængfarligt det ville være, hvis man også konkluderede det samme for jordfæstegrave. Jeg har ikke konklusionerne fra Anne Birgitte Sørensens bog om Østergård (2011) i så frisk erindring, at jeg kan identificere, om der i bidraget til Sachsensymposiet er tale om ny forskning. Selv skriver hun i sin indledning, at der fokuseres på eksempler, der ikke tidligere har været præsenteret ved Sachsensymposiet.

Sachsensymposiet består af et væld af førende jernalderforskere fra en række lande, og der er ofte væsentlig ny viden at hente i de årlige konferencepublikationer. Men i nogle tilfælde får man indtryk af, at kravene til fagfællebedømmelse er for lempelige. Flere artikler har et vist skrivebordsskuffepræg, og det sammenholdt med den stærke polske slagside gør, at dette års udgivelse vil have en mere begrænset læserskare end normalt.

Rasmus Birch Iversen
Moesgaard Museum

Thomas Søs Finderup: *Saga Oseberg. Rekonstruktion af et vikingskib.* Jyllinge 2018. 340 sider. ISBN 9788793589032. Pris: 250 DKK.

At bygge rekonstruktioner af vikingskibe er en aktivitet, som har en mere end 50 år gammel historie i Danmark. De første, som tog afsæt i konkrete skibsfund, blev bygget af spejdere og andre entusiaster, som kastede sig ud i opgaven med åbent sind, men uden det store forkundskab. Det første byggeprojekt, som udsprang fra en arkæologisk faginstitution, var Vikingskibsmuseets bygning af "Roar Ege" i årene 1982-84, som med stor selvsikkerhed blev omtalt som "kopi" eller "replica" af Skuldelev 3, et lille lastskib. Hvad ordvalget skulle betone, kan vi i eftertiden næppe være helt sikre på, men at der var et element af betoning af videnskabelig objektivitet er sikkert. En anden årsag til valget af ordet "kopi" er måske også metodisk betinget, idet man dermed kunne skelne mellem den forudgående rekonstruktion af skrogformen i tegning, og den senere byggeproces. På Vikingskibshallen var man bevidst om, at bygningen af "Roar Ege" var et eksperimentalkræologisk projekt, og forbilledet var Lejre Forsøgscenter. På den måde

greb man processen an med en hel del allerede indhøstede erfaringer, og større var selvsikkerheden i Roarprojektet trods alt heller ikke – der var ubekendte, og det var et eksperiment.

Der gik 20 år fra udgravningen af Skuldelevskibene til byggeprojektet "Roar Ege", og i løbet af den tid blev ikke alene skrogformen, men også riggen rekonstrueret. Det store arbejde, som Bent og Erik Andersen udførte med nøje undersøgelser af detaljer på vikingskibenes skrog parret med analyser af traditionelle råsejlsriggede både fra Skandinavien, medførte, at der nu var et langt mere sikkert ståsted for rekonstruktion af det komplette skib. De tidligere "vikingskibe", der var bygget, havde fået rigge, som var baseret på gefühl og skøn, men "Roar" fik rig som både i udformning og materialer var langt bedre forskningsmæssigt funderet. "Roar Ege" blev et skelsættende projekt, og alle senere skibarkæologiske byggeprojekter, som har handlet om nordiske klinkbyggede skibe (og temmelig mange andre), har videreført principper og erfaringer fra det.

Thomas Finderup, som har skrevet *Saga Oseberg*, var i flere år tilknyttet Vikingskibsmuseet som bådebygger og har siden arbejdet med bygning af skibe med arkæologisk forlæg og traditionelt træskibsbyggeri. I *Saga Oseberg* fortæller han om det store og ambitiøse projekt med at bygge en "rekonstruktion" af Osebergskibet – Norges vigtigste arkæologiske fund, og sammen med Gokstadskibet starten på den moderne skibarkæologi. Osebergskibet er dendrokronologisk dateret til ca. 820 e.Kr. Jeg sætter "rekonstruktion" i citation, fordi det er, hvad forfatteren selv kalder processen. Andre projekter har skilt genskabelsen af skrogformen og byggeriet af et nyt skib ad i to dele, og bruger kun "rekonstruktion" om genskabelsen af skrogformen, mens byggeriet har været omtalt som kopi eller replica. I *Saga Oseberg*-projektet omtales begge faser samlet

under ét, selvom der faktisk indgår en revision af skrogformen, og denne udførtes af Knut Paasche, Vibeke Bischoff og Geir Røvik og er afrapporteret for sig. Bogen her er helliget den egentlige byggeproces. Forfatteren beskæftiger sig ikke med sondringen mellem "kopibyggeri" og "rekonstruktion", men jeg noterer mig, at Saga Oseberg-projektet ikke omtales som kopi, og dermed ser det ud til, at forfatteren har forladt den meget skråsikre betegnelse, som tidligere har været benyttet om fuldskalaprojekter. Som udgangspunkt for det aktuelle projekt er det væsentligt at vide, at der i 1987 blev udført et fuldskalaprojekt, som resulterede i, at "Dronningen", som skibet kom til at hedde, sank på sin jomfrusejlads. Tegningerne til dette var ikke udført af skibsarkæologer, og derfor er Saga Oseberg-projektet første gang, at hele udviklingen i skibsarkæologien siden 1960'erne er blevet inddraget i genskabelsen af skrogformen af Osebergskibet.

Én ting er skrogformen, hvad angår dimensioner og forløb af bordgange og skibets tværsnit fordelt over skroget, noget andet er længden af de individuelle planker og den konkrete udformning af de enkelte tømmerstykker. Derfor undersøgte byggeholdet det bevarede skib for at få rede på præcist, hvordan de enkelte dele så ud. Det betød, at de enkelte bordplanker så vidt muligt fik de samme længder, som de havde i det udgravede skib, marven blev søgt lagt på samme måde i kølen osv. Om det så var forskellen på, om klinknaglernes nitteplade var kvadratisk eller rhombisk, blev det ført videre i rekonstruktionen.

Et kapitel omhandler fremskaffelse og udvælgelse af materialer. Der går rigtig meget egetræ til et vikingskib, og det skal være i god kvalitet. Træet blev for det meste fundet i Danmark, og igen lå studier af det udgravede skib til grund for, hvilket træ der blev valgt. Det kan måske overraske, men der går faktisk også

temmelig meget jern til et vikingskib i form af klinknagler, som blev smedet til formålet efter analyse af de oprindelige. Osebergskibet er det tidligst daterede vikingskibsfund, og flere træk adskiller det fra de senere skibe, som er fundet i Danmark, eksempelvis at spanterne er surret til bordlægningen med snore af hvalbarde – og sådan blev det også i byggeprojektet.

Det udgravede skib blev undersøgt for værktøjsspor, som kunne fortælle om, hvilken økse, høvl eller bor der var brugt til fremstillingen. Kendte arkæologisk fundne værktøjer blev smedet i genskabt form og forsøg udført, som kunne afsløre, hvilke typer der passede bedst med værktøjssporene på det udgravede skib. Dog blev "værktøjsskassen" under bygningen ikke slavisk anvendt efter et særligt skema, men den ønskede finish blev opnået med det værktøj, som den enkelte bådebygger foretrak.

I alle byggefaser bliver læseren ført igennem en håndværksmæssig proces, som man faktisk klarer at følge med i. At omskabe en praktisk – og det skal her tages meget bogstaveligt – erfaring til tekst uden at alle enkelthederne går tabt er ikke så nemt. Men jeg bilder mig ind, at jeg kunne følge med i omformningen af træstammer til planker, buede grenstykker til spanter og de tricks, holdet måtte bruge for at få vrid nok i meginhufrener, den særlige planke som danner overgang mellem skibets bund og øvre del. Læseren bliver også draget med ind i besværligheder med materialerne på en måde, så mange af de overvejelser, som de, der byggede det udgravede skib må have haft, breder sig som en forståelse. Ikke megen arkæologisk litteratur kan siges at bringe forståelse, og holder sig til viden, men her viser eksperimentalarkæologien sine særlige fortrin.

En stor hjælp er de mange gode fotografier, som får god plads på de hele 300 sider, de giver klarhed over dels arbejdet

med at aflure det udgravede skib, dels byggeprocessen. Der er ingen tvivl om, at den tilgang, som blev udviklet på Vikingeskibsmuseet siden arbejdet med Roar Ege, er en af eksperimentalarkæologiens helt store succeser. Når man som læser følger med i Saga Oseberg-projektet, bliver man virkelig klogere på vikingskibe, og det kan man jo gøre både som arkæologiinteresserede og som håndværksinteresserede, eller fordi det simpelthen er en spændende historie, lidt ligesom en rejseberetning.

Bogen er første bind af to, og derfor når vi ikke til søsætning og sejlads i denne omgang, men det glæder man sig til som læser.

Otto Uldum
Langlands Museum

Svein H. Gullbekk og Anette Sættem:
Norske Myntfunn 1050-1319, Penger, kommunikasjon og fromhetskultur. Oslo 2019. ISBN 978-82-8265-171-4. Pris: 393 NOK.

Her er et eksempel på en meget præcis og dækkende bogtitel. Bogens empiriske grundlag udgøres af et katalog over samtlige norske fund af mønter præget i perioden 1050-1319, s. 299-519, men over halvdelen af bogens sider (s. 9-298) er anvendt på en række velformulerede kapitler, der fungerer som introduktioner og analyser af de tre hovedtemaer, som er anslået i bogens undertitel: Penge, kommunikation og fromhedskultur.

Baggrunden for arbejdet er den kontinuerlige registrering af møntfund i Norge, som er foretaget siden begyndelsen af 1800-tallet til og med 2016, omfattede 2.640 fund med i alt ca. 25.000 mønter præget inden for perioden ca. 1050-1319, fra Harald III Hårderåde til Håkon V. Geografisk dækker bogen hele

det moderne Norge samt de tre nu svenske landskaber Bohuslän, Härjedalen og Jämtland (s. 498-519).

Det korte introduktionskapitel (s. 9-22) giver et rids over den norske numismatiske forsknings udvikling fra registrering og systematisering til synteser, hvor møntfundene anvendes som kilder til belysning af bredere emner som pengehistorie og møntbrug i middelalderen, og dermed anslår de temaer, som bliver undersøgt nærmere i de følgende kapitler. Forfatterne vil "fortsette arbeidet med å sette myntfunnene inn i en større historisk kontekst", og de ønsker at anvende fundene i kombination med skriftlige kilder for "å flytte grensene for hva vi kan si om middelalderens mynt- og pengehistorie ytterligere... og drøfte en rekke forhold relatert til spørsmål om myntenes utbredelse og myntbruk, arenaer for myntbruk, fromhetskultur og religiøs praksis" (s. 21).

Efter en liste over forkortelser og ordforklaringer kommer otte siders 'oversikter' over møntfundene (s. 28-35). Det dækker over udbredelseskort, dels over alle fund, dels fundene fordelt på fundtype: depotfund, kirkefund og enkeltfund. På de tre detailkort er fundenes katalognummer angivet. Heroverfor står søjlediagrammer, der fortæller, hvor mange mønter inden for hver kategori der kan tilskrives de forskellige norske mønttyper samt diagrammer over antal af fund inden for hver kategori pr. 10-år.

Kapitlet "Norsk mynthistorie – en skisse" (s. 36-70) er i høj grad en opsummering af tidligere forskning, der fremlægges i kronologisk orden. Der er fokus på mønternes vægt og sølvindhold, genbrug af møntmetal og møntfornyelser. Trods episodiske udmøntninger i engelsk stil under Olav Tryggvason og Olav Haraldson domineres møntfundene frem til midten af 1000-tallet fuldstændigt af udenlandske mønter. Først under Ha-

rald Hårderåde (1046-1066) begynder en større norsk udmøntning med motiverne triquetra-symbol/kors (short cross imitation), et sølvindhold på ca. 1/3 (s. 41) og en idealvægt på ca. 0,9 g. Hårderådes mønter kommer gradvist til at udgøre en større del af de samlede møntdeponeringer på bekostning af de udenlandske mønter, der antages at have udgjort en væsentlig bestanddel af råmetallet til den norske møntproduktion. Dette genbrug af møntmetal antages at fortsætte, således at de efterfølgende norske konger hver især igangsætter nye udmøntninger, der anvender forgængerens indsmeltede mønter som råvare. Under Olav Kyrre (1067-1093) anvendes møntmotiver, som godt kan vække minder om nogle af Svend Estridsens mere outrerede Viborg-typer. De dominerer de samlede deponeringer i en sådan grad, at det fortolkes som et resultat af den første af denne række bevidste møntfornyelser. Efterfølgeren Magnus Barfod (1093-1103) forbedrer mønternes sølvindhold, men forringer til gengæld vægten til omkring det halve af forgængernes. Magnus Barfods regeringstid indleder en lang periode frem til 1177 med få fund af mange forskellige anonyme mønttyper. Mange af mønterne fra denne periode stammer fra fund uden for Norge, f.eks. Magnus Barfods mønter i Lundby Krat-skatten i Jylland. Først med udmøntningerne af brakteater fundet sammen med penninge med Sverre Sigurdssons navn (1177-1202) vokser fundantallet. Hovedparten af brakteaterne tilskrevet Sverre var bittesmå, kun 0,06 g, og de fleste stammer fra et enkelt fund, Dæli-skatten med over 4.500 mønter (fund 65). Der er dog også en del kirke- og gravfund, som tyder på en større udbredelse. Den voksende fundmængde fortsætter under Håkon Håkonsson (1217-1263), som indfører nye motiver og fordobler brakteaternes vægt. I slutningen af Magnus Lagabøtes regeringstid (1263-1280) blev brakteatuumøntningen igen

afløst af 2-sidige mønter med motiver inspireret af tidens franske og engelske mønter. Efter kroningen af hans søn Erik 2 Magnusson (på dansk Præstehader) i 1280 fortsættes udmøntninger i samme stil og med tydelige omskrifter, der angiver både møntherre og møntsted. Motiverne og møntstandarder udskiftes ca. hvert femte år, og Eriks mønter er dermed de lettest daterbare mønter i norsk middelalder. Ydermere møntes i hele tre forskellige nominaler. Hans bror og efterfølger Håkon 5 Magnusson (1299-1319) fortsætter i store træk disse udmøntninger, men det er ikke helt så nemt af findaterne mønterne.

Også det næste kapitel "Hva var penger i middelalderen?" (s. 71-98) har en oversigtsmæssig karakter. Det diskuterer pengebegrebet, og det er i høj grad baseret på skriftlige, ofte normative, kilder til middelalderens økonomi. Hvilke slags penge – mønter og naturalier – kunne man betale med i hvilke situationer? Kapitlet understreger, at mønter og naturalier har været anvendt sideløbende i det, som beskrives som et pragmatisk og fleksibelt system.

Kapitlet "Når ble Norge monetariseret?" tager fat i det empiriske materiale, som møntfundene udgør. En kort introduktion griber tilbage til det foregående kapitel i sin insisteren på, at middelalderens pengebegreb skal anvendes i sin egen kontekst og ikke uden videre kan forstås ud fra moderne økonomiske begreber. Forfatterne mener, at monetarisering skal forstås "som en dynamisk proces der mynt fik udbredelse og betydning i samfunnet, eller ikke. I perioder har vi empirisk hold for at hevde at monetariseringssprosessen ble reversert." Tilstedeværelse af en udmøntning er ikke i sig selv et kriterium for monetarisering. Den kræver, at "myntene ha udbredelse og status som gyldige betalingsmidler." Starten på denne proces skete under Harald Hårderåde. Derefter gennemgås fundene in-

den for hver møntherres regeringstid, og hver fase illustreres af et udbredelseskort, der kan læses sammen med kortene i oversigtsafsnittet. Det står klart, at møntfundenes udbredelse ikke er ensartet fra periode til periode, tværtimod, ligesom de i visse tilfælde er i modstrid med andre kildetyper. Det tjener forfatterne til ære, at de forskellige kildegrupper analyseres på hver deres betingelser og vejes op mod hinanden. Harald Hårderådes og Olav Kyrres mønter er de første, som optræder i større antal, men deres geografiske udbredelse er hovedsagelig begrænset til enkeltfund fra Trondheim og nogle få skattefund, især for Olav Kyrres tilfælde det meget store Gresli-fund. Der gøres loyalt rede for de 'manglende' møntfund i andre tidlige bydannelser, især Bergen. Her fokuserer man til gengæld på en række fund i områderne omkring byen. I områderne omkring Oslofjorden er fundmængden også meget lav, men man argumenterer på trods af de manglende fund for en øget monetarisering af området på baggrund af de rige fund fra vikingetiden. Det er en tese, som nok bør vække debat, men materialet og argumentationen er grundigt og sobert fremlagt. Og hvem ved? Måske vil fremtidige fund støtte teorien.

Perioden 1093-1177 betegner som nævnt en tid med meget få fund af de i det hele taget svært daterbare mønter. Tilbagegangen sættes i internationalt perspektiv i forbindelse med den manglende tilgang af nyt sølv fra minerne i Harzen efter midten af 1000-tallet, indtil nye forekomster blev opdaget ca. 1160. I Norge som i andre lande i Europa, herunder Danmark, er der trods de få møntfund imidlertid intet, som tyder på en generel tilbagegang i samfundet som helhed, hvor specielt kirke- og klosterbyggeriet blomstrede. Det er blevet kaldt et paradoks af f.eks. James L. Bolton, som citeres: "How was so much achieved at a time, when coin was so scarce?" (s. 135).

Trods den grundige redegørelse for middelalderens mange og varierede betalingsmidler og understregningen af pragmatik og fleksibilitet har forfatterne tydeligvis svært ved at forestille sig, at mønterne i perioder ikke har spillet en central rolle i samfundet. Men ser man i et længere tidsperspektiv eller over et større geografisk område, findes der mange eksempler på velfungerende økonomiske systemer uden mønter.

Et egentligt gennembrud i monetariseringen finder ifølge forfatterne altså først sted under Sverre Sigurdsson (1177-1202), og fra hans tid og frem til slutningen af den analyserede periode findes mønter udbredt i størstedelen af middelalderens Norge.

De to sidste kapitler "Kommunikasjon, ferdsselsveier og monetære arenaer" (s. 170-257) og "Fromhetskultur, kirke og myntbruk" (s. 258-298) kan begge læses som store essays. Det vil føre for vidt at forsøge at referere de mange nyttige oplysninger og pointer. Begge kapitler bygger på et dybtgående kendskab til den historiske forskning i et stort og righoldigt skriftligt materiale og specielt for det sidste kapitels vedkommende på det internationale forskningsprojekt "Money and Religion", ledet af Svein Gullbekk. Visse dele af de to kapitler lapper lidt over hinanden. Det kan nok ikke undgås. Dels har Kirken som overregional magtfaktor spillet en betydelig rolle i middelaldersamfundet, dels har Kirken også leveret en meget stor del af de skriftlige kilder. Det arkæologiske materiale er mere summarisk behandlet, men der henvises løbende til møntfundene i kataloget.

En særlig undersøgelse er analysen af antallet af møntfund langs den vigtige norske kyst i forhold til indlandet, der viser, at halvdelen af fundstederne for mønter ligger langs kysten, men de indeholder kun 1/5 af antallet af mønter. Forfatterne antyder (s. 207), at dette kan

have metodiske årsager. En stor del af fundene stammer fra kirker, og da kirkerne i kystområderne oftere har stengulv, er sandsynligheden for at mønter falder ned gennem spækker i gulvet mindre end i indlandets stavkirker med trægulv. Imidlertid er der ikke bare en kvantitativ forskel. Forfatterne noterer stor lighed i den kronologiske udbredelse i indlandskirkerne, der fremviser fund allerede fra sidste fjerdedel af 1100-tallet, mens fundene i de kystnære kirker først sætter ind i løbet af 1200-tallet. De allerfleste mønter i indlandet er fundet i kirker langs de dalstrøg, som har udgjort hovedfærdsåre over land.

Kirkefundene spiller i det hele taget en utrolig stor rolle i den norske forskning. At de allerfleste fundsteder er kirker står klart, blot man kaster en blik på udbredelseskortene. Norge er kommet i gang med detektorarkæologien en generation senere end Danmark. Hvad vil der ske, når en større del af de norske fund ligesom de danske vil stamme fra detektorafsøgninger? Måske er nogle antydninger allerede på vej. Forfatterne nævner den voksende mængde af udenlandske mønter, specielt engelske sterlinge, som fremkommer som følge af detektorfundene. Sterlingene var den internationalt accepterede mønt med godt sølvindhold i 1200- og 1300-tallet og var allerede kendt som sådan fra de skriftlige kilder, men der er få af dem blandt de norske kirkefund. Nu dukker de op som detektorfund. Et enkelt eksempel er fundstedet Manvik i Vestfold, hvor der fra undersøgelsesperioden kommer én mønt præget af Erik Magnusson i Tønsberg og hele fem engelske sterlinge fra tiden o. 1300 (s. 227), men der er også en række andre nye fund af engelske mønter i Vestfold. Forskellene mellem detektorfund, kirkefund og samlede deponeringer (skatte) berøres også i forbindelse med kirkeofre (s. 282), hvor forfatterne fremhæver, at de mindst værdifulde mønter domine-

rer blandt kirkefundene, mens store, gode mønter som de engelske er få. Det kunne her have været interessant at se en oversigt over fundsteder og fundomstændigheder for de forskellige nominaler udmøntet under Erik Magnusson.

Desværre er der i Norske Myntfunn ingen samlet oversigt over fundsteder for udenlandsk mønt. Den ses i en artikel publiceret i tidsskriftet *Viking* 2019, der behandler forskellene mellem traditionelle fundmønstre og detektorfund i Norge ud fra samme datagrundlag som Norske Myntfunn. I denne artikel (bl.a. s. 175) opregnes også en lang række andre problemstillinger, som arbejdet med bogen Norske Myntfunn har givet anledning til at overveje, men som ikke er adresseret i bogen.

Sammenligner man søjlediagrammerne for antal af norske mønter fra hver møntherre fra henholdsvis kirkefund og enkeltfund (s. 33 og 35), ser man også en tydelig kronologisk forskel. Den bedst repræsenterede møntherre blandt kirkefundene er Håkon Håkonsson, mens der er en betydelig større andel af mønter præget af Erik Magnusson og hans bror og efterfølger Håkon 5 Magnusson blandt enkeltfundene. Opgørelsen fortæller ikke, hvordan enkeltfundene er blevet gjort, men der er et tydeligt opsving i antal enkeltfund i perioden 2010-2016, som nok i høj grad skyldes den voksende detektoraktivitet.

I Danmark har vi i dag langt flere detektorfundne mønter end mønter fra kirkeundersøgelser. Alligevel er der paralleler i den kronologiske forskel mellem kirkefund og enkeltfund. I de danske kirker er der også fundet forholdsvis flere danske mønter fra perioden ca. 1100-1240 end på detektorpladserne, hvor tilvæksten af fund af danske mønter fra perioden ca. 1280-ca. 1340/60 er langt større. Her er altså et lighedspunkt trods forskellene i sen 1200-tal og begyndelsen af 1300-tallet mellem de relativt gode og

velorganiserede udmøntninger i engelsk stil i Norge og de umådeligt ringe danske 'borgerkrigsmønter'.

Bogen giver i det hele taget gode muligheder for at se på forskelle og ligheder mellem mønter og møntfund i Danmark og Norge. Trods de motiviske ligheder med danske mønter under Harald Hårderåde (triquetra-motivet anvendtes i Roskilde fra Knud den Store til Svend Estridsen) og Olav Kyrre skiltes vejene snart. De ofte små brakteater anvendtes i Danmark kun i en kortere periode i midten/tredje fjerdedel af 1100-tallet i Nordjylland, og da de dobbeltsidige penninge genindførtes i Norge under Magnus Lagabøte og hans sønner, er de i væsentlig bedre teknisk udførelse og langt bedre lodighed end de samtidige danske mønter.

Det er tale om et stort og vel gennemarbejdet katalog. Man kan altid ønske sig flere oplysninger, flere muligheder for at søge på kryds og tværs, flere fotos osv. Men når målet er at publicere i bogform, må man lade sig nøje med fundlister, udbredelseskort og litteraturhenvisninger, som kan lede læseren videre til mere detaljerede oplysninger. De analytiske kapitler bygger på solid forskning, og gennem hele bogen fremlægges metodiske problemer til overvejelse.

Helle W. Horsnæs

Den kgl. Mønt- og Medaillesamling
Nationalmuseet

Ole Høiris og Peter K.A. Jensen

(red.): *Evolutionens menneske – menneskets evolution. Om aben, der blev verdens herre.*

Aarhus 2010. 419 sider. ISBN 978-87-7184-254-8. Pris: 400 DKK.

Bogen "Evolutionens menneske – menneskets evolution" er en antologi med 24 kapitler fordelt på 419 sider redigeret af Ole Høiris og Peter K.A. Jensen – to af

Danmarks sværvægttere når det kommer til oplysningsarbejde og dansksprogede udgivelser om menneskets oprindelse. Seks forfattere har i alt bidraget til bogen, hvoraf de to redaktører har bidraget med hver ti selvstændige kapitler, foruden et fælles Efterskrift. Tre kapitler er bidrag fra andre forfattere. Bogen indledes med to introducerende kapitler, og derefter følger to sektioner med direkte reference til bogens titel, hvor den første sektion derfor hedder "Evolutionens Menneske" og den anden sektion "Menneskets Evolution".

Første sektion er primært forfattet af Peter K.A. Jensen (kun kapitler fra andre forfattere er angivet i parentes herunder) og starter med fire kapitler om vores tidlige menneskeslæggtninge; *Australopithecus*, *Homo erectus*, Neandertaleren og *Homo sapiens*. Derefter følger en række kapitler om anatomiske emner: Bipedaliteten, Fødekanalen og Huden, efterfulgt af fire kapitler med mere perspektiverende emner knyttet til menneskekroppen; Bevidstheden (forfatter Albert Gedde), Kannibalen (forfatter Søren Toft), Livscyklussen og Udvandreren.

Anden sektion er primært forfattet af Ole Høiris (kun kapitler fra andre forfattere er angivet i parentes herunder) og indeholder en række kapitler med nedslag i nogle af de vigtige fænomener, innovationer og adfærdsmæssige kernebegreber, som for mange kendetegner det at være menneske. Disse inkluderer kapitlerne: Familien, Sproget, Æstetikken, Ilden, Hunden, Teknologien, Båden, Agerbruget og Metallurgien (forfattere Heide Wrobel Nørgaard og Christina Vestergaard). Herefter følger et Efterskrift skrevet af redaktørerne.

Hensigten med oversigtsværket er ifølge Forordet at belyse "(...) en række forskellige forhold, der har været afgørende for det, vi som mennesker er i dag både fysisk og kulturelt. I den første del

drejer det sig om, hvordan aben blev til menneske, altså den biologiske udvikling (...). I anden del bliver mennesket subjekt i udviklingen, idet vi her belyser forskellige centrale elementer i den kulturelle udviklings begyndelse”.

Dette oplysningsarbejde ønsker redaktørerne at opnå ved at fortælle om “(...) videnskabens fremstilling af, hvordan naturen skabte mennesket, og hvordan mennesket skabte kulturen (...)”.

Med dette fundament *in mente* vil man som læser forstå, at bogens hovedopgave er at belyse og formidle den nyeste viden om de forskellige emner inden for menneskets biologiske og kulturelle udvikling, *samtidig* med at denne viden sættes i et forskningshistorisk perspektiv. Bogens hensigt er derfor perspektivmæssigt både bred og kompleks og rummer derfor stort potentiale, men dermed også faren for at mangle en stram struktur og et tydeligt fokus. Noget mange antologier lider under, da det ligger i selve antologiens natur at være opsplittet, kumulativ og perspektivrigt. Netop ønsket om at formidle både den videnskabelige *state-of-the-art* om det givne emne, samt hvordan tilblivelsen af denne viden er historisk integreret i teoretiske skoler, historiske hændelser, individuelle forskere og temperamentsfulde kontroverser, er beundringsværdigt, men forvirrer dog til tider læseoplevelsen en anelse. Nok især for den fagligt uindviede læser, der formodentlig vil finde det vanskeligt at navigere mellem, hvornår der redegøres for den nyeste viden, og hvornår der berettes om videnskabshistoriske hændelsesforløb, og hvornår det handler om tidligere og forældede hypoteser. Sproget i de individuelle kapitler er imødekommende, og stilen er uhøjtidelig og rig på eksempler.

Bogen henvender sig til den nysgerrige arkæologi- og evolutionsinteresserede voksne læser, og nok særligt til den mål-

gruppe af mennesker, der gerne vil vide lidt om *alt*. Det er også et fremragende opslagsværk, da man kan læse kapitlerne uafhængigt af hinanden. Det faglige indhold er dybdegående, perspektivrigt, omfattende og velfunderet i forskningen og bidrager til bogens egnethed som opslagsværk. Hvis man har læst tidligere udgivelser af de to produktive hovedforfattere, vil man nok ane nogle overlap i emner og indhold. Bogens hovedemne; ‘evolutionens menneske – menneskets evolution’ er et komplekst og stort tema. Faktisk er emnet særligt kendetegnet af de mange modsatrettede tolkninger, der er blevet – og stadig bliver – udledt af det samme materiale samt de mange åbne spørgsmål, der stadig er indenfor menneskets biokulturelle evolution, for eksempel: Hvorfor uddøde neandertalerne? Hvem er fælles forfædre og formødre til de mange forskellige forgreninger af fortidsmennesker? Hvorfor er kun *Homo sapiens* tilbage på Jorden i dag? Og hvad er “moderne” adfærd? Det er blot få af de mange spørgsmål, der endnu ikke er entydigt besvaret af forskningen, men bogens alsidige kapitler cirkler om og belyser disse og mange andre spørgsmål og svarmuligheder fra adskillige vinkler på en overbevisende måde – og det er ikke nogen let opgave. Desuden er menneskets evolutionshistorie et forskningsfelt, der rykker sig meget i disse tider, særligt på grund af nye naturvidenskabelige metoder og arkæologiske feltstudier, hvilket bidrager til, at det kan være svært for en udgivelse som denne at være helt på forkant med de nyeste resultater. Også den opgave har de dog løst flot.

Trods bogens imponerende format og formål er der dog to kritiske punkter, som må nævnes. Det første bunder i en af denne anmelders egne kæpheste. Som illustreret meget godt af undertitlen “Om aben, der blev verdens herre”, bidrager bogen – enten bevidst eller ubevidst – til

reproduktionen af myten om *Homo sapiens* som en unik skabning, der på grund af en overlegen kombination af biologiske og kulturelle egenskaber gik hen og blev Jordens herskere. I et kapitel som "Udvandreren", der er et imponerende og oplysende stykke arbejde og på mange måder et af bogens mest vellykkede kapitler, falder forfatteren netop for fristelsen til at iscenesætte *Homo sapiens'* kolonisering af verdenen som den ultimative Exodus, og jeg savner en mere kritisk belysning af, hvordan biologiske og økologiske udbredelsesdynamikker spiller sammen og muliggør spredningen af organismer – og deriblandt *Homo sapiens*. Myten om 'den målrettede verdenshersker' falder jo for de fleste i god jord, da det er os selv, vi taler om, og selvom der faktisk tages forbehold for denne myte i nogle bemærkninger i bogen, havde det klædt den at være endnu mere eksplicit kritisk overfor netop denne grundantagelse.

Den anden indsigelse er af formalitetskarakter. Bogen er rigt illustreret, men der mangler desværre i flere tilfælde ophavsrets- og kildeinformation på både fotos, illustrationer og grafer. Billeder og figurer mangler i nogle tilfælde referencen til deres ophav. Det skal nævnes, at dette ikke er tilfældet blandt de tre eksternt forfattede artikler samt et par af redaktørernes egne bidrag, hvilket giver anledning til undren over uoverensstemmelsen. Udover det rent ophavsretsmæssige er det lidt ærgerligt, at læseren afskæres fra at forfølge de spor, som fyldestgørende referencer kunne have åbnet mulighed for, hvilket man forventer af en videnskabelig publikation.

Et særlig vellykket kapitel, der fortjener at blive nævnt, er kapitlet om "Kannibalen" skrevet af Søren Toft. Emnet er sagligt og utroligt fængende behandlet og på en måde, så man ser fænomenet som både fremmed og utroligt nært. Ja, man undrer

sig nærmest over, hvorfor kannibalisme ikke er blevet en helt naturlig del af den overbefolkede verdens' strategi. Og det er noget af en præstation. Igen skal kapitlet "Udvandreren" skrevet af Peter K.A. Jensen fremhæves som meget vellykket, da det præsterer at fremlægge de omfattende data (fra både direkte og indirekte observationer), der knytter sig til spredningen af menneskedyret. Det sker på en letforståelig og dybdegående måde, der for en gang skyld inkluderer ofte oversete geografiske områder, som for eksempel Japan, Arktis og Stillehavsøerne i den store ekspansionsfortælling. Endvidere er kapitlerne om "Æstetik" og "Tøjet", begge skrevet af Ole Høiris, eksempler på yderst læseværdige kapitler, som med forfatterens trænedede stil kommer hele vejen rundt i forskningsfelternes afskygninger, ja selv hovedlusens og kropslusens mulige rolle som indikator på tøjets udvikling formidles med imponerende lethed. Også kapitlet om "Metallurgien" af Heide Wrobel Nørgaard og Christina Vestergaard må fremhæves som en fængende og utroligt omfattende redegørelse for menneskets bearbejdning af metal.

Den overordnede anbefaling er, at du skal læse denne bog, hvis du er nysgerrig på det at være menneske og gerne vil have et bredt perspektiv og solidt fundament for at kontekstualisere din egen eksistens, dit forhold til din omverden og dine medmennesker, eller såmænd blot lavpraktiske fænomener og objekter i din hverdag. Bogen er i sin helhed en imponerende præstation, som fungerer både som opslagsværk, undervisningsmateriale og til hjemmebiblioteket. Vi kan alle blive rigere af at vide mere om vores fælles oprindelse.

Trine Kellberg Nielsen
Moesgaard Museum

Mette Svart Kristiansen & Charlotte Boje H. Andersen (red.): *Bygning og bolig, gård og toft*. Middelalderens Rurale Danmark. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 109. Højbjerg 2019. 104 sider. ISBN 978-87-93423-42-8. Pris: 200 DKK.

Bogen *Bygning og bolig, gård og toft* er den første publikation fra det faglige netværk MIRUDA (Middelalderens Rurale Danmark). Baggrunden for dannelsen af netværket er en utilfredshed med den nuværende status på udforskningen af middelalderens landbebyggelse i Danmark; en situation som af netværket beskrives som præget af en stor datatilvækst grundet en stor stigning i museernes bygherrebetalte udgravninger, men meget lidt syntesedannelse og egentlig forskning. Situationen vanskeliggør museernes muligheder for at stille nye forskningsspørgsmål i det antikvariske arbejde og dermed at generere ny viden. Altså noget af en ond cirkel, hvis man forstår netværket ret, hvor forståelsen af den middelalderlige landbebyggelse derfor fortsat tegnes af ældre (og nogle gange forældede) synteser samt referencer til nogle få klassiske lokaliteter, så som Store Valby og Vorbasse, og nytænkning indenfor feltet derfor har vanskelige vilkår.

For at afhjælpe den uheldige tendens er det netværkets ambition at aktivere den store datamængde og derigennem styrke det antikvariske arbejde på nationalt niveau. Dette vil de gøre ved bl.a. at skabe et fagligt diskussionsforum, samle op på upubliceret data, udforme nye synteser og forskningsspørgsmål, evaluere udgravnings- og analysemetoder samt styrke den kulturhistoriske dimension i museernes antikvariske arbejde. Mere konkret har netværket planlagt fem konferencer med skiftende temaer, der skal foregå i årrækken 2018-2022. Konferencerne skal tage

fat i problemerne inden for feltet ud fra temaerne: Bygning og bolig, gård og toft; Landbebyggelsens struktur; Landskaber og strategier; Sociale miljøer og identitet og Metoder ved udgravning af middelalderlig landbebyggelse. Den aktuelle udgivelse er publikationen efter den første af disse konferencer, og dens formål beskrives som at "give et inspirerende grundlag for refleksion og diskussion, både bag skrivebordene og foran gravemaskinen" (s. 9).

Bogen består af elleve artikler, hvoraf fire er skrevet på baggrund af oplæg ved konferencen. De øvrige bidrag har indgået ved konferencen som posters eller må være kommet til i efterhånd. I introduktionen, der er skrevet af Mette Svart Kristiansen og Charlotte Boje H. Andersen, præsenteres MIRUDAs baggrund, formål og planlagte aktiviteter, hvilket fungerer godt som kontekst for selve publikationen.

Første artikel er skrevet af Mette Svart Kristiansen og fortsætter så at sige, hvor introduktionen slap, ved konkret at tage fat i dele af den vidensopbygning og bearbejdning, som netværket efterlyser i undersøgelserne af den middelalderlige landbebyggelse. I artiklen præsenteres det igangværende projekt "*Bondens gård i Danmarks middelalder*", hvis formål er at skabe en landsdækkende status over udgravede gårde og tofter fra middelalderen. Indsamlingen skal danne baggrund for undersøgelser af organiseringen af bygninger og funktionsområder på gårdtoften i regionalt og overregionalt perspektiv. Udover oplagte problemfelter omkring bevaringsforhold, udgravningsmetodik, dateringer og fortolkning så påpeger artiklen et centralt problem omkring udgravningernes analyseniveau. Hvor der med den gældende praksis oftest er fokus på identificering af gårdens bygninger, så argumenteres her for relevansen af at flytte fokusniveauet til "gården", forstået som den samling af bygninger, gruber,

brønde, hegn og grøfter, der har dannet en sammenhængende og meningsfuld fysisk og social enhed. For som der spørges: "Er bygningerne vigtige, hvis vi ikke forstår den sammenhæng, de indgår i?" (s. 13). På den måde argumenteres der – i al fald indirekte – for, at der skabes større udgravningsfelter, således at gårdens toft undersøges i sin helhed, hvor det er muligt.

Anden artikel, skrevet af Lars Grundvad og Martin Egelund Poulsen, tager fat i en diskussion af regionale forskelle i udformning af tofteafgrænsninger. Med udgangspunkt i fund fra Museet på Sønderskovs ansvarsområde, hvor spor efter tofteafgrænsninger sjældent findes arkæologisk, diskuteres det, om udformningen af tofterne kan være udtryk for regionale forskelle, eller om der er tale om et bevaringsproblem. Som konklusion argumenteres der med konkrete eksempler for, at der er en regional forskel mellem henholdsvis kystnære (med gravede tofteafgrænsninger) og indlandslokaliteter (andre typer af tofteafgrænsninger). Der lægges op til, at lokale landskabsundersøgelser i fremtiden kan medvirke til at undersøge årsagen til forskellene.

Med det tredje bidrag flyttes fokus fra 'gården' og 'toften' og indenfor i 'bygningen'. Her diskuterer Anders Hartvig udviklingen i varmekilder i den rurale bebyggelse med udgangspunkt i lokaliteter fra Museum Sønderjyllands område. Den funktionelle forskel og kronologiske overgang fra åbne ildsteder til lukkede ovne diskuteres i forhold til det konkrete indsamlede materiale, og der stilles en række yderst relevante spørgsmål til behandlingen af anlægstyperne i de arkæologiske udgravninger og deres fortolkning. Der kastes samtidig et kritisk blik på den typiske tolkning af bygninger med ildsted/ovn som bolig og lægges op til en bredere og mere flydende tolkning af bygningernes brug. Konsekvenserne af en mere flydende tolkning udfoldes dog kun i begrænset grad.

I fjerde og femte artikel flyttes fokus igen materielt og geografisk, da begge artikler omhandler det arkæologiske potentiale i middelalderens tørvehuse og således supplerer hinanden. I den fjerde artikel, skrevet af Poul Mikkelsen og Anne Louise Haack Olsen, beskrives hustypen og dens omgivelser, mens den femte artikel, skrevet af Charlotte Boje H. Andersen, går i detaljer med genstandsfundene og aktiviteter i de ofte yderst velbevarede hustomter. Tørvehusene tegner sig – bortset fra et enkelt fund fra Tårnby på Amager – som et særegent nordvestjysk fænomen. På baggrund af sammenligninger med samtidige landbebyggelser afvises det, at hustypen er opstået på baggrund af ressourcemangel eller afspejler forskelle i social status og levestandard. I stedet tolkes hustypen som udtryk for en regional byggeskik (dog uden at husfundet fra Amager inddrages i denne diskussion). En fremtidig samlet gennemgang af de arkæologiske spor af tørvehusene spås et stort potentiale til "belysning af mange aspekter ved levevilkårene i middelalderens landbebyggelse" (s. 59), men spørgsmålet om, hvor meget tørvehusene, hvis de er udtryk for en specifik regional tradition, reelt kan fungere som sammenligningsgrundlag for belysning af livet i de knap så velbevarede tømmerbygninger andre steder i landet diskuteres dog ikke.

Det sjette bidrag til publikationen er skrevet af Mette Svart Kristiansen og præsenterer forfatterens andet igangværende projekt "*Bondens bygninger*". Projektets formål er at indsamle data på udgravede bygninger fra hele det nuværende Danmark ca. 1000-1550 i en systematisk database, der skal danne baggrund for en opdateret hustypologi for perioden. En opdateret hustypologi beskrives som "en helt nødvendig nøgle til at lade arkæologien stille spørgsmål og indgå i en række overordnede diskussioner om middelalderens samfund" (s. 69). Da indsamlingen endnu

er i gang, gives der kun få resultater, men gennem præsentationen af to af projektets forskningsspørgsmål, henholdsvis 'tagbærende stolper som udtryk for kronologi' og 'regionalitet og tidsdybde', luftes forventningerne om, hvad det samlede datasæt kan give svar på. På trods af referencer til nyere litteratur, der problematiserer anvendelsen af samme hustyper til undersøgelse af både kronologiske og kulturhistoriske spørgsmål, stilles der dog ikke spørgsmål i artiklen ved typologien som et *all-round* fortolkningsredskab.

Publikationens sidste fire bidrag er hver især fokuserede på at præsentere nyligt udgravede lokaliteter: Skrillinge og Svenstorp (af Maria Lauridsen), Lille Tovstrup (af Martin Risvig), Nr. Lyndelse (af Poul Baltzer Heide og Trine Dørup Knudsen) og Hatting (af Lars Pagh). Fælles for disse bidrag er, at de har fokus på fremlæggelse af materialet, mens mere overordnet problematisering og syntesedannelse er stort set fraværende.

Hver især præsenterer bidragene relevante lokaliteter og væsentlige bevarings-, daterings- og fortolkningsproblematikker, og fagligt er der ikke noget at udsætte på de konkrete fremlæggelser. Som samlet enhed fremstår bogens fokus dog som noget uens på grund af artiklernes vekslende mellem forskellige niveauer af materiale, sigte og undersøgelsesskala, der går fra ildsted til overordnede gårdsstrukturer, fra konkrete metodiske udfordringer til teoretiske problemstillinger, fra materialeftremlæggelse af en enkelt lokalitet til diskussion af kronologiske mønstre på baggrund af en landsdækkende dataindsamling. Skrivestilen varierer samtidig betragteligt fra beretningslignende tekst til mere forskningsrettede indlæg, der medvirker til at understrege det uens præg. Forskellene bunder sandsynligvis i indlæggenes varierende ophav enten som konferenceindlæg eller som poster ved konferencen, men da det enkelte bidrags

baggrund ikke fremgår af bogen, giver det uklare forventninger til den enkelte tekst.

Variationen i bogens tekst behøvede ikke sig selv at være problematisk, hvis der havde været en opsamling af pointer og problemstillinger på tværs af bogens indlæg. Sådan en syntese mangler dog fuldstændig i bogen. Der var ellers nok af punkter, netværkets ambitioner taget i betragtning, hvor en opsamling ville være relevant. Det kunne være konkrete metodiske problemstillinger, nye forskningsspørgsmål i relation til temaet eller mere overordnede refleksioner over bogens tema og titel. En syntese kunne have skabt større sammenhæng og samtidig lagt tråde ud til de kommende konferencer, så publikationen i højere grad havde virket som et samlet skridt fremad. I stedet fremstår publikationen alt i alt som ufokuseret og ufærdig med en række løsevne indlæg, som godt nok bevæger sig inden for det samme felt, men som har meget lidt at gøre med hinanden.

Der er således nogle udfordringer med at se MIRUDAs ambitiøse formål om syntesedannelse og nytænkning udtrykt i den konkrete publikation. Det behøver dog ikke være den konkrete publikation, som der er noget galt med. På mange måder ligner den mange andre bebyggelsesarkæologiske udgivelser og er som sådan helt 'efter bogen'. I stedet bør man nok se publikationens mangler som udtryk for en række mere grundlæggende problemer med den tradition, som er fremherskende i dansk bebyggelsesarkæologi, og som står i vejen for en reel nytænkning inden for feltet:

Troen på den totale indsamling. Der hersker en idé – både i publikationen og i bebyggelsesarkæologien mere generelt – om, at den totale indsamling af data er nødvendig, før man kan stille nye forskningsspørgsmål. Men starter forskningsspørgsmålene ikke allerede lang tid før indsamlingen af data? Der hvor overblik-

ket mangler, og hvor man støder på det, der undrer; det man ikke ved, hvad er? Formes indsamlingen af data ikke netop af forskningsspørgsmålene, der stilles? Netværkets ambitiøse mål om at hjælpe museerne til at målrette deres undersøgelser kunne måske bedre forfølges ved at have ladet bidragene kredse om dét, vi ikke ved, dét som undrer forfatterne, og hvad de gerne vil undersøge fremadrettet i relation til middelalderens landbebyggelse, fremfor beskrivelser af eksisterende data.

Fravær af teoretisk diskussion. Det er et gennemgående træk, både i publikationens bidrag såvel som i det bredere bebyggelsesarkæologiske felt, at der er en mangel på teoretiske overvejelser og diskussioner i forhold til tilblivelsen af det datamateriale, man arbejder med og de metodiske greb, man anvender. Da metode og teori i praksis er uadskillelige, ville det derfor styrke netværkets ambition at styrke den teoretiske dimension i diskussionen af de metodiske udfordringer. Helt konkret i forhold til bogens bidrag kunne det have været at diskutere og definere begreber så som dataindsamling, typologi, regionalitet og rekonstruktion eller blot de enkelte fænomener, der optræder i bogens titel og deres relation med hinanden.

Begrænset nytænkning. Generelt gælder det for artiklerne i publikationen, men også mange andre bebyggelsesarkæologiske studier, at de er bagudskuende og beskrivende i deres tilgang med fokus på at fremlægge, hvad der er undersøgt, fremfor fremadskuende og eksperimenterende. Det er ikke i sig selv et problem, men giver dog en begrænset nytænkning, da tilgangen som regel bliver inden for de traditionelle rammer. For eksempel er et af hovedkritikpunkterne af den gældende situation for udforskningen af den middelalderlige landbebyggelse, at de samme få klassiske lokaliteter bliver anvendt som referenceramme. Men i seks ud af bogens

elleve bidrag refereres der direkte eller indirekte til Østergård og/eller Tårnby, som derved risikerer at overtage rollen som klassiske lokaliteter, som f.eks. Vorbasse og St. Valby har haft tidligere. På den måde stiller publikationen traditionelle spørgsmål og får traditionelle svar, men peger derved ikke så langt fremad, som ønsket, hvis ambitionen er at nytænke feltet og udvikle nye forskningsspørgsmål.

Når alt det er sagt, så er ambitionerne for MIRUDA yderst agtværdige og relevante i den situation, som de bygherrebetalte udgravninger står i pt, hvor der graves mere end nogensinde, men der samtidig ikke er tilsvarende muligheder for bearbejdning. Det kræver, at der skal ske noget inden for feltet. Det nytter dog ikke noget, hvis løsningen bliver styret af særfaglige indsatser med krav om, at museerne laver flere dateringer, større undersøgelser og mere målrettede prioriteringer mv., inden for en enkelt periode. Måske kræver problemer af disse dimensioner netop en større samtænkning af de bebyggelsesarkæologiske problemstillinger, teoretiske traditioner og metoder på tværs af perioder såvel som et kritisk blik på den antikvariske situation i et bredere perspektiv.

Afslutningsvis kan man sige, at det er en utaknemmelig opgave at skulle anmelde den første udgivelse i en række, hvoraf de øvrige udgivelser ikke er udkommet endnu og derfor kan indeholde den efterspurgte opsamling og nytænkning, men med det forbehold så kunne man håbe, at det høje ambitionsniveau, som der lægges op til i MIRUDA, vil blive fulgt op i netværkets aktiviteter og udkomme, så ambitionsniveauet holder. Det kan det jo sagtens nå at gøre endnu, og derfor vil jeg se frem til de kommende publikationer i rækken.

Anna Severine Beck
Museum Sydøstdanmark

Marianne Rasmussen Lindegaard:

Danmarks oldtid i landskabet. Fra rensdyrjægere til vikingekongerne – 72 fortællinger om vores forfædre. København 2019. 359 sider. ISBN: 978-87-11-56521-6. Pris: 400 DKK.

Marianne Rasmussen Lindegaards (MRL) bog "Danmarks Oldtid i Landskabet" tydeliggør på bedste vis, hvordan landskabet og de arkæologiske spor er tæt forbundne, og hvor meget viden vi faktisk har om de konkrete fundsteder ude i landskabet. Adskillige mere eller mindre udviskede lag af forskellige, kulturelle spor kan rummes i et landskab. Dermed kan landskabet binde rester af tusindvis af års aktiviteter sammen inden for et afgrænset område, og et af bogens mange synlige og tankevækkende eksempler herpå kan ses på Nordfyn ved Munkebo (Lindø). Her står den store kran fra Lindøværftet i dag som et stykke industrihistorie, mens adskillige dysser og jættestuer med godt 5.000 år på bagen kan findes i det samme landskab, som eks. også rummer spor fra vikingetiden på Munkebo Bakke. MRL skriver med stor viden og engagement, og hendes egen fascination af landskabets mange historiske lag smitter. Bogen har samtidig en fantastisk billedside, der både rummer smukke landskabsfotos fra alle lokaliteterne og for nogens vedkommende også tegnede illustrationer af begivenheder fra fortiden. Alt dette gør, at man selv får lyst til at tage ud og besøge stederne.

Bogen henvender sig til alle med interesse for ny viden om arkæologi og fortidsminderne i landskabet, og den tager afsæt i Slots- og Kulturstyrelsens formidlingsprojekt af samme navn, hvor 83 arkæologiske lokaliteter rundt omkring i hele Danmark fik ny skiltning og formidling. 72 af lokaliteterne er udvalgt til yderligere beskrivelser i bogen, og de spænder over ca. 12.000 år fra den ældste stenalder frem til vikingetiden. Der er

flere slags tekster. Det gælder tekst og faktaoplysninger, der fortæller om de udvalgte fortidsminder, men der indgår også små, fiktive beretninger, som i nutid og i børnehøjde fortæller om begivenheder knyttet til stederne. Man kan indvende, at det er meget på én gang, men man kan jo selv vælge, hvad man går efter. Bogen er virkelig et overflødigshorn, både når det gælder tekst og illustrationer. Kombinationen af fotos og oplysende tekst sat overfor tegninger og fiktive beretninger fungerer efter min opfattelse godt. Det er netop en styrke hos MRL, at hun kombinerer sin store viden om arkæologi og sit kendskab til de bevarede fortidsminder i landskabet med sin mangeårige erfaring inden for den eksperimentelle arkæologi. Man mærker, at hun er drevet af en stor nysgerrighed på at komme tættere på fortidens mennesker og samtidig at skubbe til læserens egne forestillinger om livet i fortiden. MRL deler dog gerne ud af sin viden og egne tanker om fortiden: Hvordan foregik livet? Og hvad gjorde fortidens indbyggere helt konkret, når de færdedes i landskabet, gravlagde deres kære, ofrede til guderne eller drev kvæget på græs?

Bogen har et oversigtskort med angivelse af lokaliteternes geografiske placering, men udover et forord, en fin introduktion til Danmarks fortidsminder og sluttelig en oversigt over øvrige forslag til fortidsguider, er præsentationen af lokaliteterne bygget kronologisk op. Bogens lokaliteter er fordelt på fem hovedafsnit (ældre stenalder 11.000-4.000 f.Kr., yngre stenalder 4.000-1700 f.Kr., bronzealder 1700-500 f.Kr., ældre og mellemste jernalder 500 f.Kr.-400 og yngre jernalder og vikingetid 400-1080). Hver af de fem perioder indledes med en introduktionstekst med fokus på menneske og landskab i tiden. Det er i høj grad en indfaldsvinkel, som falder på et tørt sted. Arkæologien i medierne kredser typisk om nye, fanta-

stiske genstandsfund eller nyt om særlige individer som Egtvedpigen, men langt mere sjældent om de konkrete oldtidsspor, der faktisk kan ses i landskabet. Det er spor, som vi har megen viden om, og som derfor bidrager med væsentlig baggrundsviden forud for en udflugt i landskabet eller i relation til fund eller genstande, som præsenteres på museer eller i medierne.

Den ældre stenalder – også benævnt jægerstenalderen – er en tidsperiode, som typisk forbindes med en tæt relation imellem menneske og landskab. En tid hvor mennesker levede i og med naturens muligheder for jagt, indsamling og fiskeri. Med bogen kan man bl.a. blive klogere på, hvordan Danmarks kystlinje har ændret sig, hvilket f.eks. kan ses ved nu tørlagte stenalderfjorde ved Nivå eller tidshorisonterne langs kystlinjen ved Vejle Kro i Odsherred. Den ældre stenalder er også tiden med de klassiske køkkenmøddinger, hvor MRL inddrager Ertebølle ved Limfjorden som et eksempel på en lokalitet, hvor vi i dag faktisk kan opleve nogenlunde den samme fjordudsigt, som datidens indbyggere havde.

Med landbrugets indførelse i den yngre stenalder betyder agerbruget og husdyrene, at landskabet gradvist i løbet af den lange tidsperiode åbnes mere op, og vi får mere græsningsoverdrev og lynghede. Det er dog i høj grad også den yngre stenalderens mange gravmonumenter, som kendetegner tidsperioden i landskabet i dag. I bogen formidles bl.a. nogle af bondestenalderens overdådige megalitgrave, som jættestuen Kong Asgers Høj på Møn, der med sit 10 meter lange gravkammer med rette betegnes "Stenalderkatedralen".

Gravhøjene er altså et markant indslag fra den yngre stenalder og frem i tid, og bogen viser noget af den store variation, som er inden for monumentgruppen. Med bronzealderens "højbyggere" bliver gravhøjene for alvor et dominerende indslag i landskabet. I Danmark kender vi til

mere end 20.000 gravhøje fra perioden, hvoraf mange er fredet – men oprindeligt har der været langt flere. Hovedparten af gravhøjene bygges i løbet af en periode på ca. 200 år mellem 1500 og 1300 f.Kr. De placeres ofte højt i landskabet og i rækker eller grupper, for de skulle ses! Som MRL skriver på side 11: "En gravhøj er ikke bare en bunke jord, men derimod et monument bygget af tusindvis af græstørv, stablet af en udvalgt gruppe mennesker og efter en nøje tilrettelagt plan." Egtvedpigen er efterhånden blevet en "Bronzealder-kendis", som afsnittet om hende hedder i bogen. Der er dog nok mange, som ikke er klar over, hvor afgørende Egtvedpigens gravhøj var for hendes bevaring. Det var netop gravhøjens byggemåde, som skabte et forseglede, fugtigt og iltfattigt miljø, der bevarede Egtvedpigen og andre af bronzealderens individer som f.eks. kvinden fra Skrydstrup, Muldbjergmanden eller personerne fra Borum Eshøj, der alle er med i bogen. Derfor er det virkelig godt, at MRL fremlægger den afgørende betydning og spændende vinkel, som højbyggeriet har for, at vi overhovedet er beriget med så velbevarede fund.

Fredede fortidsminder som gravhøje ligger ofte som enkeltvis indslag i landskabet, der nogle gange mere er et udtryk for en fredning, som det lykkedes at gennemføre, end det nødvendigvis er et udtryk for, hvor mange andre gravhøje, der f.eks. lå rundt om og kendetegnede landskabet. Indimellem er der dog foretaget fredninger af høje i grupper eller rækker, som f.eks. ved Frendrup Nihøje i Himmerland eller Ydby Hede i Thy, hvor man virkelig får et indblik i, hvor tæt højene oprindeligt lå og deres store betydning for landskabet. Det samme gælder, når gravhøje og oldtidsmarker ligger godt gemt i skove, hvor dyrkning ikke har fladet arealerne ud. Et sådant eksempel er med fra Asnæs i Vestsjælland, men her

trues højene i skoven til gengæld af havet, som ved hver storm æder af kysten og monumenterne.

Et andet tankevækkende bronzealder-element i landskabet betegnes som "Klippegallerier". Det er helleristninger i form af billeder af bl.a. soltegn og skibe, som er hugget i sten og klipper og afspejler en bronzereligion med solen som midtpunkt. Ved Madsebakke på det nordlige Bornholm er der et stort helleristningsfelt, hvor der var plads til at mødes og lære om motiverne og verdens sammenhæng. Og i dag kan man stå på stedet og grunde over nogle af de samme spørgsmål.

Med jernalderen blev bronzealderens gravhøje ved med at være et væsentligt indslag i landskabet, og jernalderens mennesker gravlagde ofte selv deres døde i tilknytning til de gamle høje. Der kom dog også nye højtraditioner til, hvilke f.eks. kan ses ved tuegravpladsen nær Årre i Sydvestjylland. Perioden medførte også betydelige ændringer i anvendelsen af landskabet, og hovedoverskriften til den ældre og mellemste jernalder er "Marker og slagmarker". Den henviser bl.a. til, at der opstod landsbyer med samlinger af gårde, og at der uden om også opstod flere grænser og opdelinger af områder, hvor mere jord også blev omdannet til små marklodder. Marklodderne er i nogle tilfælde fredet. Det er de f.eks. ved Rødland Hede tæt ved Fjerritslev, hvor de gamle markskel kan ses som tydelige jordvolde. Et andet stort område med jernaldermarker kan besøges ved Øster Lem Hede i Vestjylland. Igen er det balancen imellem menneskets påvirkning af landskabet og måden, hvorpå man indrettede sig bedst muligt i forhold til landskabets udformning, der er bogens fokus. For udover at man åbnede op ved anlæggelse af bebyggelser og marker, så har landskabets naturligt forsvarsmæssige fordele været anvendt i forsvarssammenhæng, som f.eks. ved den befæstede be-

byggelse i Borremose i Himmerland eller ved højdedraget, Troldborg Ring, hvorfra man har kunnet overvåge Vejle Ådal. Den øgede territorialitet i jernalderen har tydeligvis givet anledning til spændinger, og flere andre steder er der spor efter stærkt bevogtede områder. Det gælder Ramme Dige i Vestjylland, der har en regulær forsvarsvold. I dag betegnes dette vestjyske område tæt ved Limfjorden ofte som et udkantsområde, men i jernalderen var det helt anderledes centralt – bl.a. fordi Limfjorden var en vigtig port for handel. Det samme gjaldt området ved Gudme og Lundeborg på Fyn, hvor man i yngre jernalder handlede med luksusvarer.

Som i stenalder og bronzealder ofredes også i jernalderen genstande i moser og vådområder, men på andre måder, hvilket ses ved de store våbenofferfund som Illerup Ådal ved Skanderborg og Ejsbøl Mose nær Haderslev, der også er med i bogen. Moserne var både hellige steder, men også vigtige ressourceområder i jernalderen – bl.a. fordi det var her, man kunne hente tørv til brændsel og myremalm til jernproduktion.

Bogens sidste del med afsnittet om "Geografi og magtpolitik" omhandler yngre jernalder og vikingetid, hvor magthavere i endnu større grad havde mulighed for at udnytte og omforme landskabet, som f.eks. ved anlæggelsen af Kanhavekanalen på Samsø, anlæggelsen af vikingeborge som Fyrkat, Trelleborg og Aggersborg eller ved broen over Ravnings Enge nær Vejle. Aftrykket fra den tidlige kongemagt er dermed langt mere massivt end jægerstenalderens flygtige spor, men alle lagene ligger der.

Bogen viser, hvordan mennesket igennem tiden både har været underlagt landskabets udformning og samtidig til alle tider også har formet og ændret på det. Rundt omkring i det danske landskab findes derfor stadig utallige spor, som er afsat af mennesker fra fortiden. Nogle er synlige

monumenter som gravhøje eller stensætninger – andre er mere flygtige, men i alle tilfælde gælder, at baggrundsviden om de mange historiske lag i landskabet er stærkt berigende, når man færdes derude. Jeg kan derfor kun varmt anbefale bogen til alle med interesse for arkæologi og landskab.

Lise Frost
Moesgaard Museum

Eva Mortensen & Rubina Raja (red.):
Store danske arkæologer på jagt efter fortidens byer. Aarhus 2019. 299 sider. ISBN 978-87-7184-7512. Pris: 300 DKK.

Bokens tittel og forside leder tankene til eldre populærfremstillinger: De *store og danske* (mannlige) arkeologer *jakter etter fortidens byer*. Redaktørene representerer derimot en del av den disiplinoverskridende fornyelsen i den klassiske arkeologien i dag. Varsler bokens forside en nostalgisk gjenopplevelse av forgagne tider? Er den et retorisk grep? Eller dreier det seg om historiserende artikler som ikke vil kolonisere fortiden utfra nåtidens ideologi?

Den røde tråden er by-undersøkelser utført av dansker. Bidragene spenner fra Persiabukten til Jylland (sentrert om Middelhavet), fra bronsealderen til nordisk middelalder (mest fra arkaisk tid til keiser-tiden). Helheten er kanskje noe eklektisk, men boken bindes sammen av et ambisiøst prosjekt ved Århus Universitet, “Center for Urban Network Evolutions”, samt finansiering gjennom de danske fondene. Beskrivelsen av oppkomsten og utviklingen av en 200-årig akademisk tradisjon binder også boken sammen. Eva Mortensen og Rubina Rajas “Introduktion – om store danske arkæologer, fortidens byer og tilblivelsen af en humanistisk disiplin” begrunner boken og gir bakgrunnen for den urbane arkeologien, for så å gå over til en historie om den danske arkeologien

oppkomst og utvikling. Her omtales kjente institusjoner (Museum Wormianum til Antikmuseet i Aarhus), mennesker (Niehbur til Glob) og forskningsfondene. Her og i andre avsnitt nevnes, om enn i forbifarten, politiske og etiske forhold knyttet til kolonialisme, kulturarv og handelen med arkeologiske gjenstander til ulike tider. Til tross for at de historiske hovedtrekkene nok er kjent for den som har studert arkeologi, er det noe friskt i det artikkelen overskrider underdisiplinens grenser.

De neste syv kapitler er om arkeologiske undersøkelser i Hellas, Syria og Persiabukten, og de danske arkeologer som sto for dem. Den første artikkelen er av John Lund og omhandler “arkæologiens Aladdin” Peter O. Brøndsted, hans reise i Hellas (1811) og undersøkelsene av Karthaia på Kea i Egerhavet. Brøndsted skulle senere foreta mindre undersøkelser av Apollontemplet i Figalia, Nikopolis i Epirus og i Aten. Karthaia var den første danske bygraving i middelhavsområdet, og her anvendte Brøndsted en systematisk by-arkeologisk metode. Bidraget forteller litt om vidervedighetene som Brøndsted opplevde, og deler av hans virksomhet er nærmest en skattejakt – som forsvarer med argumentet at “...datidens tyrkere... ikke hadde nogen som helst interesse for arkæologiske funn...”. Hos Brøndsted fantes det enda tvil og 30 år senere stilte han spørsmål ved berettigelsen av å fjerne “ældgamle og ærverdige Monumenter, blot for den Fornøielse at besidde dem i Rom eller Kjøbenhavn”.

Inspirert av bl.a. Brøndsted, kastet Karl F. Kinch seg ut i ambisiøse feltstudier på den makedonske halvøyen. Reisene fra 1885 til -93 hadde som mål å analysere den arkeologiske topografien, dvs. identifisere byene omtalt i skriftlige kilder. Kinch publiserte bind om triumfbuen i Thessaloniki og et gravkammer i Niaus-ta, men mye forble upublisert ettersom han gikk i gang med med “den danske

Rhodosekspedition” og gjennomførte gravningene på Lindosborgen og templet dedikert til Athena Lindia. Senere laget han også undersøkelser i Sør-Rhodos for å dokumentere lokaliteter før de ble ødelagt av plyndringen som forsynte europeiske samlere og museer – inkludert Kinch selv og Nationalmuseet i København.

I 2001 vendte Søren Dietz tilbake til “danske” Kalydon i Hellas. Rune Fredriksen startet et feltprosjekt her i 2011, fulgt av Søren Handberg i 2013 og i 2016 av Signe Barfod som publiserer eldre funn. Handberg og Barfods artikkel “Fredrik Poulsen & Ejnar Dyggve – og udgravningene i den antikke by Kalydon i Vestgrækenland” gir den historiske bakgrunnen for disse moderne prosjekter. Poulsen og Dyggves arbeid startet i 1926 som det første formell forskningssamarbeid mellom danske og greske arkeologer – de danske prosjektene forut for Kalydon-utgravningene er *danske ekspedisjoner*. Dyggves oppmålinger representerer en ny topografisk tilnærming til den antikke byen som fikk internasjonal oppmerksomhet.

Kristian Jeppesens arbeid med Partenon og Halikarnassos er forankret i en eldre klassisk tradisjonen, tilbakeskuende og skeptisk til strømningene som preget arkeologien i løpet av 1950-tallet. Jeppesen ønsket å “utfordre de grunnleggende forskningsproblemer, som tidligere generationer af kunsthistorikere og klassiske arkæologer havde prøvet kræfter med...”. Jeppesens virke i Halikarnassos og hans bytopografi og -biografi basert på stilistiske og bygningstekniske detaljstudier er beskrevet i Poul Pedersen og Birte Poulsens “Kristian Jeppesen – og jagten på et antikt underværk og dets by, Halikarnassos”.

Etter krigen er P.V. Glob den danske “eventyreren der havde lokket videnskapsmanden afsted” til Bahrain. Steffen Terp Laursens “P.V. Glob – og oldtidsbyen Dilmun på Bahrain og den danske Golf-

ekspedition” skisserer denne tverrfaglige oppdagervirksomheten som fylte et arkeologisk tomrom, brakte moderne arkeologi og bibelhistorie i dialog med hverandre, og skapte en kulturarv under ekstreme moderniseringsprosesser. Om man sammenholder artiklene om P.V. Glob og Jeppesen kan man ane hvorfor nordisk og klassisk arkeologi gikk i ulike retninger etter krigen.

Palmyra er kjent for de voldelige begivenhetene og propangandakampanjene som utspilte seg der under den syriske borgerkrigen. Rajas “Harald Ingholt – og Palmyra, oasen i den syriske ørkenen” presenterer Ingholts pionerinnsats på 1920-tallet. Artikkelen er både forsknings- og kulturhistorie, og viser at stedet og forskeren gjensidig preget hverandre. Raja omtaler vandalismen for 100 år siden, drevet frem av gjenstandshandelen og den paradoksale praksisen til Ingholts forgjengere: “Til trods for sin harme over ødelæggelsene holdt Østrup sig ikke for god til selv at indkøbe objekter fra Palmyra til Ny Carlsberg Glyptoteket[...]”.

Eva Mortensens “P.J. Riis – og Hama og tell Sukas, der forbandt Middelhavet med Mellemøsten” omhandler også undersøkelser i Syria. Riis ledet undersøkelsene, og utover lokalitetsundersøkelsene, fikk han frem de kulturelle og handelsmessige forbindelser i middelhavsregionen. En avisnotis om disputasen til Riis uttrykker “[t]vivl om, hvorvidt andre end de to officielle Opponenten vilde læse Afhandlingen”, men lærd var den! Artikkelen beretter også om Riis’ innsats for å etablere klassisk arkeologi som universitetsfag.

Morten Søvsøs “Siden Stiffysikus Kiær – byarkæologien i Ribe” hopper frem til den nordiske middelalderen og Jylland. Enkelte navn (Kiær, Kinch, Bencard og Jensen) er fremtredende, men her er undersøkelsene i Ribe beretningens subjekt. Artikkelen er nærmest en systematisering av alle undersøkelsene som er gjennom-

ført rundt om i byen, bygget opp som en kronologisk ordnet beskrivelse av undersøkelsesfaser, og tilhørende hypoteser, metodespørsmål og organisasjon.

Samlet sett finnes en helhet i historiene, og de uttrykker en plan for fremtiden. Det er dog leseren som selv må oppdage sammenhengene: Tradisjonsutvikling, politisk og sosial kontekst og sammenhengen mellom undersøkelsene er ikke tydeliggjort. Kanskje etterlyser jeg her en bok som aldri var intensjonen – eller som vil foreligge når UrbNet har knadd de ulike tradisjoner sammen? Uansett, de enkelte artikler er ypperlige *case studies*. Hver artikkel kan leses som en innføring til en lokalitet og en forsker. Boken som helhet appellerer nok mest til dansker, mens enkeltartikler tiltrekker bredere interesse. Artiklene er godt skrevet – noen *veldig* godt skrevet – og noen av bidragene viser at på sitt beste kan *fagarkeologiske* tekster være gode *formidlingstekster*. Boken er rikt illustrert. Innledningsvis stilte jeg spørsmålet om boken er en retro-nostalgi eller historiserende artikler som ikke koloniserer fortiden med samtidens ideologier? Kanskje er den begge deler.

Christopher Prescott

Det norske institutt i Roma
Universitetet i Oslo

Tinna Møbjerg, Ulla Mannering, Hans Rostholm og Lise Ræder Knudsen

(red.): *The Hammerum Burial Site.*

Customs and Clothing in the Roman Iron Age. Museum Midtjylland og Jysk Arkæologisk Selskab. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 103. Højbjerg 2019. 223 sider. ISBN 978-87-93423-3-7. Pris: 300 DKK.

“The Hammerum Burial Site” er en smukt udstyret bog, der præsenterer en stor sjældenhed i europæisk arkæologi: en fuldstændig bevaret kvindedragt fra

romersk jernalder. Danmark har en af verdens bedste samlinger af velbevarede dragter fra bronzealder og førromersk jernalder, men mangler tilsvarende fund fra romersk jernalder. Et fund fra Lønne Hede indeholdt rester af en kvindedragt, men ingen komplette beklædningsstykker, så dragten fra Hammerum er overordentlig værdifuld. Desuden var frisuren bevaret. Derfor er der også blevet satset stort på undersøgelsen og på publikationen, som en lang række specialister har bidraget til.

Bogen består af 8 kapitler. Kapitel 1, af Tinna Møbjerg, indeholder en kort fundhistorie, formålet med publikationen, og en oversigt over indholdet. Kapitel 2, af Hans Rostholm og Lise Ræder Knudsen, rummer en udførlig beretning om fundet og dets konservering. Det er noget af en historie! Hvad der starter som helt almindelig nødudgravning i 1993 kommer til at medføre, at tre hele grave og prøver af en fjerde bliver taget op i blok og sendt til konserveringscenteret i Gram. Efter indledende undersøgelser der blev de tre grave, fortsat i blok, i 1999 transporteret tilbage til Herning Museum og deponeret der. Først i 2009 fortsatte undersøgelserne af to blokke, grav 83 og 100, samt frisuren fra grav 43. Det skete på konserveringscenteret i Vejle i samarbejde med Danmarks Grundforskningsfonds Centre for Textile Research (CTR) på Københavns Universitet. Grav 83 viste sig bedst bevaret; her kunne frisuren, en komplet dragt og rester af yderligere to tekstiler påvises, dokumenteres og konserveres. Grav 100 var mere nedbrudt, men rester af afdødes skelet, frisur og skindkappe kunne påvises. Der var få rester af de gravlagte, så højde og alder er vurderet ved hjælp af afstanden mellem frisurer og hoftepartier, sidstnævnte ud fra folder i tøjet eller de sparsomme knoglerester. Frisurer og dragt er ligeledes grundlag for kønsbestemmelserne.

Fundhistorien har et efterspil. Den sidste blok, grav 8, blev 2014 flyttet til Museum Midtjyllands nye magasin i Kollund, og undersøgelser påbegyndt 2017. Den viste sig at indeholde overordentlig velbevarede tekstiler og skindrester, men da pengekasen var tom, blev undersøgelserne indstillet, indtil der var fundet yderligere midler. Der står sagen desværre fortsat.

Kapitel 3, af Ulla Mannering og Lise Ræder Knudsen, fortæller om undersøgelsen af tekstilerne i grav 83. Det blev tidligt besluttet så vidt muligt at bevare tekstilerne *in situ*. Det har givet unikke indsigter i, hvordan den afdøde var lagt i graven, og hvordan dragten var båret. Undersøgelsen af de tre forskellige tekstiler i graven gennemgås trin for trin, alle iagttagelser dokumenteret ved fotos og tegninger, der viser stoffernes placering. Det samme gælder mønstre, tekniske detaljer og andre forhold, der bidrager til tolkningen af, hvordan dragten var udformet og båret. Det er gjort smukt og letforståeligt og gør det muligt at følge ræsonnementet i detaljer og forstå, hvordan beklædningsstykkerne har været konstrueret. Det er et kapitel, der vil blive studeret flittigt af tekstil- og dragtforskere og ikke mindst af de mange verden over, der bruger deres fritid på at genskabe jernalderdragter og befolke jernaldermarkeder, eller på andre måder genopføre livet i det Frie Germanien og samspillet mellem romere og germanere.

I kapitel 4 beskriver Lise Ræder Knudsen og Tinna Møbjerg de velbevarede frisurer fra gravene 43, 83 og 100, præsenterer forslag på levende model af, hvordan frisuren i grav 83 har set ud, og viser, hvordan Hammerumfrisurerne passer ind i en kontekst, der består af frisurer fra nordeuropæiske moselig og afbildninger af germanske og romerske frisurer i kunst og kunsthåndværk. Også dette kapitel vil blive studeret flittigt af mange.

Kapitel 5 præsenterer de mange naturvidenskabelige analyser, der er udført. Efter

en introduktion ved Lise Ræder Knudsen følger 12 artikler om analyser af træ (Peter Hambro Mikkelsen), AMS C14-dateringer (Marie Kanstrup og Jan Heinemeier), tyndslib af jordprøver (Nina Helt Nielsen), strontium isotop-analyser (Karin Margarita Frei), kemiske analyser (Michelle Taube og Jens Glastrup), biologiske iagttagelser (Frank Jensen), pollenanalyser (Renée Enevold), DNA-analyser (Luise Ørsted Brandt), CT-scanning (Niels Lynnerup og Chiara Villa), fiber-analyser (Irene Skals), farveanalyser (Ina Vander Berghe) og stabile isotop-analyser (Andrew S. Wilson). Trods alle anstrengelser viste mange af analyserne sig desværre at give få eller negative resultater, og kapitlet virker derfor noget overdimensioneret. Blandt de positive resultater kan fremhæves pollenanalyserne, der udover at give et indtryk af områdets vegetation påviser en høj andel af kornpollen i den velbevarede dragt fra grav 83. Det tyder på, at den har været brugt ved tærskning og kan anses som arbejdstøj. Strontium isotop-analyserne gav i og for sig også interessante resultater, men da metoden p.t. er under diskussion, undlader hovedforfatterne at bruge dem.

I kapitel 6 redegør Ida Demant for fremstillingen af en rekonstruktion af dragten fra grav 83. Også denne proces beskrives i detaljer, inklusive beslutningerne om, hvor tæt på originalen rekonstruktionen skulle ligge, hvad der ikke kunne lade sig gøre, og omkostningerne ved de forskellige valg. Kapitlet afsluttes med beregning af tidsforbruget, en oplysning der også vil interessere mange.

Kapitel 7, af Tinna Møbjerg beskriver, hvordan fundet er formidlet på Museum Midtjylland: I traditionel udstillingsform, ved hjælp af digitale redskaber som Facebook og en app konstrueret til formålet, ved arrangementer med Hammerumfundets frisure og dragt som tema, og forsøg på at bruge Hammerum-fundet som inspiration for moderne kunst og design.

Her er en række værdifulde erfaringer, som museumsfolk og andre formidlere vil glæde sig over at kunne trække på.

Endelig placerer Kapitel 8, af Tinna Møbjerg, Ulla Mannering, Hans Rostholm og Lise Ræder Knudsen, fundet i sammenhæng med andre midtjyske fund fra samme tid. Dette kapitel virker ufærdigt, som om forfatterens kræfter var ved at slippe op, og læseren sidder tilbage med en del ubesvarede spørgsmål. Blandt dem er spørgsmålet om de gravlagtes identitet. Under mindre gunstige bevaringsforhold ville gravene fra Hammerum ikke have påkaldt sig nogen som helst opmærksomhed, da ingen af dem indeholdt almindeligt, dvs. uorganisk, gravgods. Nu ved vi, at kvinderne i disse "fattige" grave bar komplicerede frisurer, som de vel at mærke ikke havde kunnet sætte selv. De bar desuden farverige dragter, som det tog mange timer at fremstille. Dertil kommer, at dragten fra grav 83 sandsynligvis har været brugt som arbejdstøj. Med dette åbner Hammerum-fundene helt nye muligheder for at reflektere over kvindernes position i samfundet. Var de for eksempel fri eller ufri? Var de unge, gamle, tjenestefolk eller centrale medlemmer af deres familie? Var den påfaldende korte Hammerum-dragt en almindelig dragttype, måske forbeholdt sommertiden, eller betegnede den bestemte sociale kategorier? Den totale mangel på data om bærerens alder gør det naturligvis vanskeligt at fremsætte velunderbyggede tolkninger, men nogle refleksioner om Hammerum-kvindernes placering i jernalderens familiestruktur ville have gjort godt. Til gengæld mener forfatterne at kunne se romersk inspiration i Hammerum-dragten og i tekstilerne fra de øvrige midtjyske gravfund, i form af repsstriber i de kipervævede stoffer. For undertegnede er de stærke lighedstræk til tekstilfundene fra Lønne Hede dog mere bemærkelsesværdige. Det tyder på stærke jyske traditioner for, hvordan tekstiler

skulle fremstilles, og hvordan en kvinde skulle se ud; desuden minder repsstriberne fra Hammerum efter min mening ikke voldsomt om de, man ser i romerske tekstiler, der gerne er lærredsvævede. Når kipervævning med repsstriber optræder i romerske tekstiler, er stoffet som regel meget tætvet, i stil med vor tids gabardine.

Til sidst et suk: Grav 83 fra Hammerum bliver gennemgående betegnet som "Hammerum Girl" eller "Hammerum Pigen", samtidig med at der argumenteres for, at der var tale om en voksen kvinde. Dette afspejler holdninger i nutiden, hvor alder er blevet negativt, og mange forbliver 'pige' langt op i livet. Det er på tide at kalde en spade for en spade, og en kvinde for en kvinde.

Sammenfattende er "The Hammerum Burial Site" en ambitiøs og veludstyret bog om et unikt fund. Den vil givet finde en stor og ivrig læserskare, ikke blot blandt tekstilforskere, konservatorer og arkæologer, men også formidlere, der ønsker at skabe troværdige og nuancerede billeder af, hvordan jernaldermenneskene så ud, og ikke mindst de mange, der brænder efter at fremstille sin egen jernalderdragt.

Lise Bender Jørgensen
Institut for Historiske
og Klassiske Studier
NTNU – Norges Teknisk-
Naturvidenskabelige Universitet

Sigmund Oehrl: *Die Bildsteine Gotlands. Probleme und neue Wege ihrer Dokumentation, Lesung und Deutung*, 1-2. *Studia archaeologicae mediae aevi* 3. Friedberg 2019. ISBN 978-3-9820130-1-5.

Dette store to-bindsværk er Sigmund Oehrls doktorafhandling (Habilitation) fra Ludwig-Maximilians-Universität i

München. Den ganske flotte udgivelse har da også i høj grad disputats-karakter. Med sine 700-800 sider, heraf 347 tavler, en litteraturliste på 68 sider og ikke færre end 2500 noter (!) sender bogen et tydeligt signal om, at den er mere end blot et almindeligt oversigtsværk.

Afhandlingens emne er de gotlandske billedsten, der rejstes mellem c. 400 og 1100 e.Kr. på Gotland. Stenene, med deres væld af figurer, indskrifter og billedscener, er en unik gruppe af arkæologiske monumenter. Selv om stenene faktisk udelukkende findes på Gotland, udgør de en slags ikonografisk reference for snart sagt alle studier af jernalderen og vikingetiden i almindelighed, og i særdeleshed for forskningen inden for periodens mytologi og tankeverden.

Værkets første 85 sider er en grundig og forbillig oversigt over billedstenenes forskningshistorie, kronologi, kontekst etc. Denne oversigt er nyttig og næsten et lille værk i sig selv. Det er først i dette indledningsafsnits afsluttende resumé (s. 85), at Sigmund Oehrhl åbenbarer sit egentlige ønske med afhandlingen, nemlig at studere og forstå stenenes billeder vha. nye metoder. Her bruger han et citat fra den tyske arkæolog og filolog Carl Robert, der i sin *Archaeologische Hermeneutik : Anleitung zur Deutung klassischer Bildwerke* fra 1919 banalt, men sandt skrev: "Første betingelse for at finde den rigtige tydning er, at se det rigtige."

Sigmunds Oehrhl's metode til at prøve at "se det rigtige" er den såkaldte *Reflectance Transformation Imaging* (RTI-metoden), kombineret med 3D-digitalisering. RTI er en fotografisk metode, der gennem utallige optagelser gengiver et motivs overfladeform, belyst fra enhver retning. RTI kan også "forbedre" og overdrive et billedes overfladeform, og derigennem afsløre former, man ikke umiddelbart kan se med det blotte øje. De gotlandske billedsten er udhuggede i lavt relief i den

lokale, temmeligt bløde kalksten, der let forvitrer, og RTI-metoden er derfor meget velegnet her til dokumentation, så meget desto mere fordi en stor del af stenene står udendørs og til stadighed er udsatte for vind og vejr med efterfølgende nedbrydning til følge.

Sigmund Oehrhl's data omfatter titusinder af optagelser, hvoraf læseren i værkets andet bind, planchebindet, præsenteres for en ikke ubetydelig del. De mange fotos, der efterfølgende er blevet behandlet med forskellige computerprogrammer, danner grundlag for Oehrhl's ikonografiske analyser, der som nævnt er hans egentlige interesse. Gennem en række eksempler analyserer Oehrhl billeder begyndende med de ældste sten. Resultaterne er ganske overbevisende, og de supplerer og korrigerer tidligere iagttagelser.

Nogle af de vigtigste nyopdagelser har forfatteren dog præsenteret før udgivelsen af bogværket. Det gælder f.eks. den lille hornede "guide", en lille figur, der på vikingetidsstenen fra Rute synes at styre et krigsskib. Oehrhl publicerede opdagelsen allerede 2016 i *Fornvännen*, men det er da også en lille ikonografisk sensation. Figuren kendes også fra jernalderens hjelmplader, bl.a. Sutton Hoo-hjelmten, og fra den blandt forskere velkendte guldplade fra Pliezhausen (Baden-Württemberg). Den hornede kriger tolkes oftest som Odin selv, der i sin egenskab af krigsgud og som den, der bestemmer et slags gang, vejleder den kæmpende kriger. Men mens figuren på hjelmene optræder som "guide" for en rytter og dirigerer denne krigers spyd, så styrer Rute-stenens "Odin" et krigsskib. Det er virkelig en ikonografisk manifestation af, at skibet i vikingetiden for alvor var blevet en del af krigerideologien! Som en lille bonusopdagelse synes Oehrhl desuden at have identificeret hornede våbendansere på stenene fra Garda, Smiss og Gothem, og disse opdagelser er også at finde blandt værkets eksempler.

Sigmund Oerhls *Die Bildsteine Gotlands* er et mastodontværk. Ud over at være en *up-to-date* og grundig redegørelse for tidligere forskning, har værket også værdi som en slags håndbog, idet Oerhls ikonografiske analyser er ledsaget af illustrationer af mulige forbilleder og paralleller til billedstenenes fremstillinger. Her er det tydeligt, at Oehrl med sin baggrund gør en del ud af de klassiske og centraleuropæiske eksempler. De mange eksempler gør ikke mindst planchebindet til en nyttig håndbog for forskere, som beskæftiger sig med jernalderens og vikingetidens billedverden.

Die Bildsteine Gotlands er ikke en samlet oversigt over alle Gotlands billedsten, og det har heller ikke været hensigten med værket. Bogens eksempler viser potentialet i RTI-metoden og dens værdi både i bevaringsøjemed og forskningsmæssigt. Oerhl har taget fat i en del af stenenes fremstillinger, og resultaterne giver løfte om mere. Forfatterens afsluttende eksempel er et forsøg på nylæsning af en række af billedstenenes runeindskrifter. Der er ingen tvivl om, at RTI-metoden også vil være et nyttigt redskab for runologer, der ofte arbejder med indskrifter hugget i lavt relief.

Oerhls store og dybdybende arbejde vil fremover være et vigtigt referenceværk. Dokumentationen er overvældende, næsten for omfattende. Som læser kan man godt miste overblikket, og måske havde man ikke behøvet at se helt så mange fotooptagelser af samme motiv. På den anden side må man vel beundre forfatterens ønske om i videst muligt omfang at underbygge sine tanker og tolkninger.

Die Bildsteine Gotlands er ikke kun frugten af enkeltmands-forskning, det er del af et større projekt, der har til huse på Stockholms Universitet (Ancient Images 2.0. A digital edition of the gotlandic picture stones). Fremtiden vil vise, hvilke

yderligere resultater projektet og metoden kan give.

Peter Pentz
Nationalmuseet

Lis Helles Olesen, Esben Schlosser Mauritsen & Mathias Christiansen

Broch: *Luftarkæologi 2. Luftfotos, droner, laser og geofysik*. De Kulturhistoriske Museer i Holstebro Kommune 2019. 296 sider. ISBN 978-87-87522-21-2. Pris: 350 DKK.

“Den vanskelige andreboka” er et begreb innen anmeldersjangeren som beskriver kunsten å følge opp en vellykket debut. Tittelen *Luftarkæologi 2* avslører at det ikke er første gang forfatterne gir seg i kast med å presentere arkeologi fra lufta. I 2015 publiserte Olesen og Mauritsen da også et gedigent bind: *Luftarkæologi i Danmark – en vellykket og meget flott utgivelse*, og nå altså bare fire år senere, kommer oppfølgeren. Og la det være sagt med én gang: *Luftarkæologi 2* ble ikke “den vanskelige andreboka”, men har med sitt format, innhold, flotte bilder og lekre layout, mange av de samme kvalitetene som forgjengeren. Begge bøkene er et resultat av *Fortiden set fra himlen – Luftfotoarkæologi i Danmark*, et mangeårig prosjekt ledet av Lis Helles Olesen ved Holstebro Museum.

Boken består av 11 kapitler hvis innhold hører hjemme under paraplyen fjernmåling og ikke-destruktive metoder. Kapittel 1-5 omhandler i hovedsak flyfotografering, kapittel 6-7 geofysikk, kapittel 8 bruk av droner, kapittel 9 flybåren laserskanning, mens kapittel 10 vies til en undersøkelse av grunneieres holdning til flyarkeologi, før forfatterne samler trådene under overskriften *Resultater og perspektiver* i kapittel 11. Det bør i all hast nevnes at noen av kapitlene er skrevet av andre enn de tre hovedforfattere.

re eller i samarbeid med disse, nemlig de to kapitlene om geofysikk og det ene om grunneier-undersøkelsen. Disse bidragsyterne er nevnt i alfabetisk rekkefølge på kolofonsiden, men burde kanskje også ha hatt med navnene sine i innholdsfortegnelse og kapitteloversikt. Utgivelsen utmerker seg for øvrig med et fyldig referat på engelsk, noe som også omfatter en oversettelse av de mange figurtekster i publikasjonen. Et noteapparat og en litteraturliste etterfølges av en fotoliste og et kjærkomment stedsregister som gir leseren anledning til enkelt å sjekke om hjemstedet, eller andre lokaliteter av spesiell interesse, er omtalt i boken. Dette kan med fordel kombineres med en studie av de hendige oversikts- og detaljkart i slutten av publikasjonen som viser den geografiske plasseringen av lokalitetene omtalt i kapittel 1. En ordforklaring og tidstavle bakerst i boken er prikken over i-en i en velstrukturert presentasjon av et stoff som følger en fornuftig logikk.

En stor del av boken er viet til en presentasjon av et utvalg av nye oppdagelser på flyfoto-opptak tatt de senere årene. I kapittel 1 presenteres i alt 66 lokaliteter som dekker et stort mangfold av kulturminnetyper (inndelt i 13 kategorier) med et samlet tidsspenn fra neolitikum til nyere tid. Disse beskrives grundig. Hver funnkategori omtales kort og etterfølges av en forklarende tekst om hva som ble iaktatt på bildene og hvorfor de ulike strukturene er synlige. Det problematiseres, tolkes og diskuteres, og denne verbale fremstilling av tolkningsprosessen er både interessant og lærerik. Den gir et godt innblikk i hvordan erfarne eksperter på arkeologisk flyfotografering resonnerer. Det samme kan sies om refleksjonen knyttet til flyvningene (s. 114-115). Det er også en rekke eksempler som viser hvordan tolkningene støtter seg på andre kilder som lokalhistorisk kunnskap, historiske kart, geologiske forhold osv. I flere

tilfeller beskrives det videre hvordan man – for å verifisere tolkningene – rykker ut i felt hvor det tas i bruk mer tradisjonelle arkeologiske metoder slik som prøvestikk, graving av søkesjakter og egentlige utgravninger. Små, simplifiserte svart-hvite uttegninger av tolkningen er til stor hjelp og gjør det enkelt for leseren å følge teksten. De kunne imidlertid med fordel ha vært påført målestokk og nordpil (hvor nord befinner seg på tegningen forklares i stedet i hver figurtekst). Dette ville ha økt lesbarheten.

Forfatterens fascinasjon ved oppdagelsene oppveies flere steder i teksten av nøkterne påpekninger av jordbrukets destruktive innvirkning på kulturminnene. Det understrekes derved at prosjektet ikke bare handler om å gjøre flere oppdagelser som grunnlag for økt kulturhistorisk kunnskap. Forvaltnings- og bevaringsperspektivet fremheves i tillegg som viktige incitamenter for prosjektet.

Kapitlet *Flyvningerne* – eller metodekapitlet (kap. 2) – tar for seg det komplekse forhold mellom veksttype på åkrene, kulturminnetype, jordbunnsforhold og ikke minst værforhold ved opptakstidspunktet. Kompleksiteten forklares godt og illustreres ikke minst med noen fine tegninger og eksempler. Man kan godt argumentere for at metodekapitlet burde komme før presentasjonen av de 66 lokaliteter, slik at man innledningsvis får et bedre grunnlag for å forstå prinsippene bak vekstspor og flyfotoarkeologi. På den andre siden fungerer det også med den anvendte rekkefølgen, og spesielt hvis leseren er kjent med flyarkeologi fra før, eller har lest den første boken.

Den statistiske sammenligningen av prosjektets del 1 og 2 er grundig og vies mye plass i dette kapittel, men relevansen er det litt vanskelig å få øye på. Disse tallene er interessante samlet sett, men utviklingen fra del 1 til 2 er nok mest interessant for prosjektdeltakerne. Det vi

utenforstående sitter igjen med er at det uansett er været i flyfotosesongen som er avgjørende for resultatet. Vel så interessant er derimot sammenligningen mellom egne skråfoto på den ene siden og ortofoto (lodfoto) tilgjengelig på nett på den andre siden. Som forfatterne nevner er dette en vanskelig øvelse, men her ligger kimen samtidig til noe som kunne bli et interessant forskningsprosjekt. I forlengelse av det kan vi også nevne kapittel 4 *Lodfotostudier 2014-2017* hvor forfatterne går spesielt analytisk til verks og presenterer overbevisende resultater fra tolkninger av forskjellige serier av ortofoto av ulik kvalitet. Denne delen har internasjonal relevans og fortjener en vitenskapelig publisering – gjerne på engelsk.

Kapitlet om de ikke-arkeologiske sporene (kap. 3) gir et fint innblikk i hvor lett det er å la seg lure og tro at alle anomalier man ser på flyfoto er menneskeskapte. Her presenteres leseren ikke bare for flere overraskende aha-opplevelser, men inviteres inn i tolkningsarbeidet. En rekke eksempler vises uten forklarende tekst og gir leseren anledning til å gjøre sine egne vurderinger. Disse kan så holdes opp mot den forklarende teksten som kommer etterpå. Dette er et svært godt pedagogisk grep som engasjerer leseren på en fin måte.

Hvordan geofysiske kartlegginger kan brukes som et supplement til fly-fotograferingene, kommer godt frem gjennom kapittel 6 og 7. Det vises hvordan de to metodiske tilnærmingene supplerer hverandre slik at det samlede utbytte gir mye ny kunnskap om strukturer i bakken. Og det uten å stikke spaden i jorden. Det er interessant å sammenligne flyfotoopptakene med de uttegnede geofysiske tolkningskart, men også noe utfordrende for leseren da de sistnevnte mangler nordpil. Spesielt vanskelig blir det når det i teksten omtales himmelretning som ikke lar seg lese ut av illustrasjonene (se s. 174).

Drone er i de senere årene kommet til som en ny velegnet plattform beregnet for opptak fra luften. Prosjektets bruk av denne muligheten er meget interessant lesning. Det vises til mange – til dels oppsiktsvekkende – resultater fra bruken av drone, fotoopptak og fotogrammetri. Nye lokaliteter er funnet og kunnskap er bygget opp om gamle godt kjente lokaliteter. Dessuten argumenteres det overbevisende for potensialet som ligger i å bruke detaljerte fotogrammetri-opptak som grunnlag for miljøovervåking (tilsyn). Dette gjøres samtidig som de begrensende faktorer kommer godt frem i fremstillingen.

Etterfølgende får vi et godt innblikk i mulighetene flybåren laserskanning og den danske heldekkende høydemodell representerer. Laserteknologi gjør det nå mulig å kartlegge skogs- og hedeområder i tillegg til de åpne arealer med dyrket mark. Dette er et stort fremskritt som illustreres med noen spennende eksempler. Det illustreres hvordan detaljerte 3D-modeller har frembragt nye detaljer om kjente befestede anlegg, og dermed økt forståelse for deres anleggelse og anvendelse. Dette gjelder også – og ikke minst – de skanningsbaserte studiene av fossile åkrer (oldtidsagre) og kjempediker som er gjengitt i boken. Her får man virkelig inntrykk av hvordan en ny metode kan bringe forskningen og kunnskapen fremover. En spesiell grundig studie av fossile åkrer er lagt til Geelskov-lokaliteten som er omhyggelig oppmålt tidligere, men som nå kan suppleres med mange nye strukturer og dermed ny viten. En annen interessant kulturminne-kategori er de nevnte kjempediker. De er så store at de er vanskelige å erkjenne når man står på bakken. Fugleblikk og 3D data åpner imidlertid for uovertrufne muligheter for å studere disse anleggstypers utbredelse, størrelse osv. Med hensyn til det siste kommer volum-beregninger basert på 3D-opptakene godt med. Anvendelsen av

flybåren laserskanning er svært interessant lesning. Det eneste undertegnede savner, er en oppsummering/et konkluderende avsnitt som runder det hele av, slik det finnes avslutningsvis i både geofysikk- og drone-gjennomgangen.

Kapittel 10 *Lodsejere og luftfotoarkæologi*. Her rapporteres det fra intervjuer av grunneiere som er gjennomført som en del av evalueringen av prosjektet. Forbilledlig har man altså brukt tid og ressurser for å høre hva grunneiere mener om fly-arkæologi, noe som er sjelden kost innenfor fjernmåling. Kanskje til og med unik.

I sluttkapitlet (kap. 11) sames trådene. Først med et lite resymé, etterfulgt av noen perspektiver for fremtiden.

Da er det også på tide med en oppsummering herfra. *Luftarkæologi 2* er en vellykket publikasjon som bør ha appell til både leg og lærd. Her er noe for enhver smak, uansett om man er alminnelig interessert i arkeologi, arbeider innenfor faget, eller er spesialist på arkeologisk fjernmåling. Publikasjonen byr på stoff som treffer alle disse gruppene. Videre bør den gi mersmak og lyst til å utvide sin kunnskap om temaet. Teksten er velformulert, og forfatterne klarer å gi stoffet en balansert fremstilling som både får frem et vell av fascinerende resultater samtidig som metodenes mangler og begrensninger også kommer godt frem. Bunnlinjen må være at hver metode har mye å bidra med i arkeologien hver for seg, og samlet sett enda mer.

De to flotte bøker står som de mest håndgripelige bevis på det nasjonale kompetansesenter på fjernmåling – og spesielt på flyfotoarkæologi – som Lis Helles Olesen og kretsen rundt henne har bygget opp ved Holstebro Museum med flid og dyktighet over en lang årrekke. Noen parallell til dette finnes ikke noe annet sted – i hvert fall ikke i Norden. Arbeidet og de oppnådde resultater har skapt bred oppmerksomhet og interesse innenfor det

internasjonale arkeologiske flyfotomiljøet. Vi er mange som ser frem til fortsettelsen.

Ole Risbøl

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
NTNU Vitenskapsmuseet
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Trondheim

Alexandra Pesch & Michaela

Helmbrecht (eds.): *Gold foil figures in focus. A Scandinavian find group and related objects and images from ancient and medieval Europe. Advanced studies in ancient iconography I. Papers from an international and interdisciplinary workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) in Schleswig, Schloss Gottorf, October 23rd-25th 2017.* Schriften Des Museums Für Archäologie Schloss Gottorf. Ergänzungsreihe Band 14. München 2019. 452 sider. ISBN 978-3-89937-249-6. Pris: 68 €.

Guldgubberne – de papirtynde og finerneglestore gyldne bilder fra yngre germansk jernalder udelukkende fundet i Skandinavien – har fascineret og mystifiseret forskningen siden Jacob von Melle genopdagede dem i 1700-tallet. Formålet med det foreliggende værk er at starte en proces, der så vidt muligt skal munde ud i en løsning på guldgubbernes gåde eller i det mindste nå frem til en kvalificeret videnskabelig konsensus omkring guldgubbernes funktion og mening. Bogen er tænkt som et vigtigt forstudie af komparativt materiale og annonceres som den første ud af en serie. Næste skridt vil være et arbejdsemne om fundkontekst og regionale spredninger. Når dette grundlag er lagt, er det forhåbningen, at der kan drages endelige konklusioner om funktion og semantisk indhold. Denne første grundlæggende volumen søger således at samle,

præcisere og diskutere den tilgængelige viden og sætte guldgubberne ind i større sammenhænge for at afprøve mulige op-rindelser, paralleller og inspirationskilder. Guldgubberne er i fokus, men linsens pe-riferi består af billedmateriale fra Europas jernalder, senantik og middelalder.

Ambitionen fejler således ikke noget. Og lad det være sagt med det samme: Det anlagte perspektiv og kvaliteten af arbejdet både aftvinger respekt og indgy-der forhåbning om, at et nyt og frugtbart perspektiv af blivende værdi etableres med denne serie.

Bogen er, som det fremgår af titlen, resultat af en workshop arrangeret af Zentrum für Baltische und Skandina-vische Archäologie (ZBSA) på Gottorp Slot. Ud over arkæologer med forud-gående ekspertkendskab til guldgubber og beslægtede emner, er der indhentet eksperter fra en bred vifte af relevante fag til at klarlægge spørgsmål om mulige forbindelser og inspirationskilder i keltisk, gotisk, kontinentalgermansk, angelsak-sisk, romersk, byzantinsk, tidlig kristen og højmiddelalderlig figur- og billedkunst. I alt 26 forskere fra otte lande har deltaget i diskussionen. Tværfagligheden er værkets styrke, og redaktørerne er begge førende forskere indenfor den yngre jernalders billedverden i Skandinavien. Bogen er selvfølgelig forsynet med rigelig og rele-vant billedmateriale i god kvalitet, som emnet også kræver.

Bogen indledes med redaktørernes redegørelse for symposiets arbejdsmetode og dernæst en grundig oversigtsartikel med basale fakta omkring guldgubberne af forskningsfeltets *grande dame* Margrethe Watt. Artiklerne er herefter inddelt i sek-tioner, hvor det første emne er den nordiske yngre jernalders billedverden; i næste sektion behandles komparativt materiale fra resten af Europa og specielle spørgs-mål. Den følgende sektion har titlen "A world of warriors" og behandler forskel-

lige overregionale fællestræk og forbindel-ser i datidens elite, som det findes udtrykt på forskellige billedmedier. Herefter følger en sektion med fokus på forsk-ningshistorik med tidligere tolkninger og nye forslag. Bogen afsluttes med redak-tørernes meget nyttige opsummering og interessante syntese, med henvisning til diskussionerne i arbejdsgrupperne, der dog desværre ikke er transskriberet og medtaget i publikationen.

Som redaktørerne også indrømmer, har man allerede i denne første volumen naturligvis ikke kunnet undgå at forholde sig til spørgsmål omkring semantisk tolkning og guldgubernes anvendelse. Da der netop her peges fremad mod det videre arbejde, vil undertegnede, fremfor en slavisk gennemgang af alle bidragene, fortsætte denne anmeldelse ved at frem-hæve nogle forskellige temaer, holdninger og stridspunkter omkring guldgubernes oprindelse, funktion og ikonografi, der kommer til udtryk i publikationen.

En af konklusionerne, der nok var ventet, er, at guldgubberne som fænomen er opstået i Skandinavien. Det har ikke været muligt at finde direkte forbilleder ude i Europa, selv om de forskellige for-fattere på mange måder bidrager med interessante paralleller, der belyser mulige funktionstolkninger af guldgubberne. Det bedste bud på en objektgruppe, der kan ses som egentlig prototype for guldgubberne, fremlægges af Torun Zachris-son, nemlig de skandinaviske figuriner fra yngre romersk og ældre germansk jernalder. Ultimativt betyder det, at de importerede romerske gudestatuetter, der regnes for inspirationen for de hjemlige figuriner, ligger til grund for guldgub-berne, men altså uden at der er tale om direkte påvirkning udefra. Figurinerne varierer i størrelse fra 12 til 3 cm, og herfra er der ikke langt ned til guldgub-berne. Materialet er ofte bronze, men delvis forgyldning er også karakteristisk,

ligesom en del små plastiske figurer i guld efterhånden kendes, ikke mindst på Bornholm, hvor de findes i sammenhæng med guldgubber. En fællesmængde eksisterer også i den hele eller delvise nøgenhed, gestus og positur. Som fremhævet af Watt er der også definatoriske grænsetilfælde mellem de bornholmske plastiske guldfigurer og guldgubber. Man fornemmer her en udvikling gennem miniaturisering fra figuriner over udhamrede og udskårne gubber til de stemplede guldfoliestykker.

Denne løsning på problemet omkring guldgubbernes oprindelse er både enkel og overbevisende, men efterlader dog stadig spørgsmål. Sonja Marzinzik omtaler de nært beslægtede figuriner fundet i det angelsaxiske England, dateret til 7. århundrede og dermed yngre end de skandinaviske figuriner, men samtidige med guldgubberne. Er der tale om parallelle udviklinger fra samme udgangspunkt? En anden implikation er, at tolkningen af disse beslægtede objektgrupper må gribe ind i de andre og lægger op til debat: Er der tale om idoler, amuletter eller offergaver?

Margrethe Watt, der mere end nogen anden har stået for at skabe systematisk oversigt over guldgubberne, introducerede tidligt begrebet "tempelenge" som en skitse for forståelse af guldgubbernes anvendelse. En komplet redegørelse for hendes tanker på dette punkt findes ikke i denne publikation, men kommer formentlig med den længe ventede monografi om Sorte Muld og guldgubberne. Mange andre relevante bud og begreber er blevet bragt ind i debatten i mellemtiden, og disse diskuteres løbende i denne volumen.

Spørgsmålet belyses fra mange forskellige vinkler. Den arkæologiske kontekst er selvfølgelig central. Nævnt bliver fund-sammenhænge med betalingsguld, rituelt sammenfoldede og destruerede gubber, tilknytning til centralbygder, fundkontekster i kulthuse og ved formodede

højsæder i haller, der alt sammen peger i retning af den religiøse og ideologiske sfære. Alt dette forventes et kommende symposium at vende tilbage til.

Et vigtigt sidelys kastes på problematikken gennem det komparative materiale, der jo er publikationens hovedemne. Fremhæves bør især Manuel Fleckers artikel om romerske votivtavler af metalblik, da disse votivblik før er blevet ført i felten som direkte forbilleder for guldgubberne. Flecker viser dog, at denne teori ikke er holdbar. De romerske votivtavler er som regel af sølv og betydeligt større end guldgubberne, de er desuden gået af brug flere hundrede år, før guldgubberne dukker op, og deres udbredelse er begrænset til de nordvestlige romerske provinser. Motivmæssigt er der også højst tale om overensstemmelser på et mere generelt eller abstrakt plan. Der kan i det hele taget ikke påvises specifikke forbilleder til guldgubbefænomenet uden for Skandinavien. Tilbage står dog som en vigtig konklusion på de komparative undersøgelser, at små objekter fra europæisk oldtid og middelalder, såsom romerske votivtavler eller terrakotta-figuriner deponeret i sakral kontekst og fremstillet alene med det formål at blive givet som takofre eller votiver, er en vigtig fundkategori for per analogi at drage slutninger om guldgubbernes funktion. En anden vigtig pointe er, at de menneskelignende figurer på disse specialfremstillede offergaver ikke nødvendigvis eller automatisk skal tolkes som guder, når der ikke er særlige attributter, der tillader denne tolkning, men at der ofte er tale om netop mennesker, med andre ord fromme tilbedere og sponsorer af offergaver.

Guldgubbefigurerne kropssprog og gestik er længe blevet set som en kode, der, hvis den kan knækkes, er nøglen til at forstå, hvad de små menneskefigurer foretager sig. Watt har peget på flere eksempler i både samtidig senantik og tidlig

kristen ikonografi, hvor nogle af gestusene synes at henvise til tilbedelse eller underkastelse og ydmyghed i nærværelse af en guddom. Egon Wamers har i en anden sammenhæng redegjort for udbredelsen i germansk figurkunst af den meget udbredte gestus med løftet hage og den ene hånd foran munden som afledt af den antikke gestus for lovprisning, *acclamatio*.

En formodning om muligheden for sammenligning også med senere materiale fra højmiddelalderen, især illumineerede håndskrifter, modtog dog et hårdt slag på symposiet. Axel Chr. Gampp, der er ekspert i middelalderens gestussprog, har påvist, at der sker en udvikling fra antikkens rige gestussprog mod et fattigt og mere meningstomt udvalg i løbet af middelalderen. Rent metodisk fraråder Gampp også sammenligninger af gestusser på tværs af tid og endda på tværs af samtidige objektgrupper. Gampps specifikke *case study* er illustrationer af komedier. Man kan spørge, om andre områder, såsom retslige gestusser, der tidligere har været bragt på banen af skandinavierne Rudolf Simek og Sharon Ratke ud fra illustrationer og beskrivelser i højmiddelalderlige håndskrifter, kunne tænkes at være mere konservative? Det synes heller ikke ganske udelukket, at især samtidigt sammenligningsmateriale uden for guldgubbernes mikrokosmos stadig kan være relevant. I det mindste forventer denne anmelder ikke, at hele forskningsfeltet nu vil opgive sammenlignende undersøgelser af gubbernes karakteristiske gestikulationer, eller at Watts og Wamers resultater forlades.

Der er i sagens natur store vanskeligheder forbundet med at afgøre, om guldgubberne tilhører en bestemt religionsfænomenologisk eller religionshistorisk kategori frem for en anden. Der er her god brug for begrebsafklaringer og diskussion af, hvordan man kan skelne arkæologisk mellem forskellige

muligheder, ikke mindst med tanke på guldgubbeforskningens tværfaglige karakter. Den artikel, der går mest i detaljer med de forskellige begreber, er forfattet af religionshistorikeren Olof Sundqvist, der er vant til at arbejde tværfagligt med inddragelse af arkæologisk materiale. Med fokus på gubberne med parmotiv argumenterer Sundqvist for den mulighed, at i det mindste disse gubber kan forstås som votiver eller mere præcist *ex voto* offergaver, dvs. offergaver givet som indfrielse af et løfte, altså en modgave til en guddom som kvittering for modtagelse af en efterspurgt ydelse. I pargubbernes tilfælde skulle der være tale om takgivelse for opfyldelse af et ønske om et succesfuldt indgået ægteskab eller opnået frugtbarhed. Sundqvist konkluderer dog, at det ikke er muligt at afgøre, om gubberne bedst forstås som specifikt *ex voto* ofringer frem for takofre uden forudgående løfte om ofring. Det kan heller ikke afgøres med sikkerhed, om parret skal forestille et eksemplarisk mytisk *hieros gamos*, dvs. guddommeligt bryllup, frem for specifikke dødelige ægtefolk, et mere abstrakt begreb om kærlighed eller frugtbarhed, eller i lyset af forskellige historisk kendte konventionelle eller juridiske detaljer om indgåelse af ægteskab i germanske og nordiske samfund.

Sundqvist diskuterer videre begrebet "tempelpenge" i forbindelse med guldgubberne. Watts bud er, at guldgubberne har været brugt som en slags kultisk valuta, vel at mærke uden at have cirkuleret i den almindelige vareudveksling. Nærmest er de blevet brugt i egentlige kulthandlinger, som offergaver. Sundqvist mener, at henvisningen til det bibelske begreb "tempelpenge" i den forbindelse kan virke misvisende, da der her skulle være tale om en årlig skat til templet i en standardiseret valuta, hvor Sundqvist mener, at guldgubberne er for små og tynde til at have en reel økonomisk værdi. Han lægger i stedet

vægt på deres symbolske værdi og mener, de bør opfattes som takoffergaver eller votiver. I synteseartiklen suppleres med den lettere modstridende information, at tempelpenge var valuta, der kun kunne erhverves i tempeldistriktet med det eksklusive formål at købe *kosher* offerdyr. At der faktisk har eksisteret en art tempelskat i det førkristne Norden, hvor et større opland har været underlagt en pligt til at sende tribut til at opretholde en helligdom og et specialiseret præsteskab, understøttes af sagalitteraturen, hvor det kaldes *hofioll*, og af Adam af Bremens berømte beskrivelse af helligdommen i Uppsala.

Et argument mod *ex voto*-tolkningen af guldgubberne, som fremhæves i bogens synteseartikel, er det faktum, at guldgubberne er masseproduceret, hvilket antyder, at de ikke er fremstillet og deponeret løbende som led i opfyldelse af individuelle, personlige bønner, men snarere indgår som led i store kollektive handlinger. En nyligt foreslået tolkning af guldgubberne som en art festivalbilletter eller pilgrimsmærker af Charlotte Bastrup afvises af dette symposium som usandsynlig. Ideen om, at guldgubberne har været klistret fast på højsædestolper eller tagbærende stolper i kulthuse afvises også, dog ikke samstemmende. Man hæfter sig ved, at gubberne er så skrøbelige og små, at de ikke har været egnet til offentlig fremvisning, og at de må være lavet til et specialiseret formål af meget episodisk karakter. Med tanke på guldgubernes koncentration på centralpladser og tilknytning til kulthuse er det oplagt at tænke på bedre kendte kultcentre fra oldtiden, hvor specialiserede præsteskaber opretholdtes, i tråd med tolkningen som kultisk valuta. Detaljerne i disse kulthandlinger og udvekslinger er et spørgsmål, som gerne skal tages op i det næstkommende symposium. Denne anmelder føler sig inspireret til at foreslå, at guldgubberne kunne være udmøntet ved store årlige festivaler på

centralpladserne, hvor et stort opland har betalt tribut i form af naturalier, såsom øl og offerdyr, og som modydelse eller kvittering modtaget de små symbolsk ladede guldstykker, der forholdsvist hurtigt er blevet deponeret i "tempeldistriktet" af de fromme deltagere i løbet af offerfesten.

Spørgsmålet om guldgubernes funktion er nært forbundet med spørgsmålet om, hvad de forestiller. Forskningen har længe været delt i to lejre. Den ene retning hævder, at der er tale om gudebilleder. Figurerne søges identificeret med kendte gudeskikkelser fra nordisk mytologi, som den kendes fra vikingetidens og især middelalderens kilder. I mangel af bedre kan man kalde denne tilgang den mytologiske eller ikonologiske skole. Den anden retning mener, der er tale om afbildninger af mennesker, måske idealiserede tilbedere eller personer, der indgår i forskellige rituelle eller ceremonielle sammenhænge. De to grundholdninger er ikke kun karakteristisk for studiet af guldgubber, men gælder også for andre dele af den yngre jernalders ikonografi, såsom guldraketeater og figuriner. Den mytologiske skole har indtil videre domineret synet på den yngre jernalders billedverden, hvor stort set en hvilket som helst menneskelignende figur nærmest per automatik er blevet tolket som et gudebillede. Det interessante ved denne publikation er, at vægtskålen for guldgubernes vedkommende nu synes at være tippet til fordel for en ikke-mytologisk tolkning.

Konklusionen, at der sandsynligvis ikke er tale om gudebilleder, støttes for det første af det faktum, at der tilsyneladende ikke kan findes sikre attributter tilhørende de velkendte nordiske guder på guldgubberne. For det andet drages der i denne publikation en vigtig lektie af det komparative materiale, hvor afbildning af menneskelige tilbedere er almindelig på f.eks. romerske metalblik og terrakottafigurer deponeret som gaveofre og votiver

i templer. For denne anmelder har denne delikate konsensus, der nok ikke godtages af alle symposiedeltagerne, også konsekvens for tolkningen af figurinerne, der jo ofte tolkes som idoler, men ligeså godt i dette lys kan forstås som billeder af tilbedere – såvel som guldbrakteaterne. Jeg vil mene, at der med denne bog og den nye konsensus om guldgubberne logisk set også er tale om et forsigtigt opgør med faderen til den moderne mytologiske skole, den tyske historiker Karl Hauck (1916-2007).

Ud over Haucks store arbejde med de nordiske guldbrakteater i perioden 1969 og frem, publicerede han i løbet af 1990'erne nogle få artikler med tolkninger af guldgubberne. Begge objektgrupper anså Hauck for at vise billeder af de germanske eller nordiske guder. Som leder af forskningsprojektet *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* samlede Hauck en gruppe forskere fra flere forskellige fag omkring sig, og oplærte nye generationer. Hans tolkninger har vundet mange følgere, men også en del kritikere. Hans videnskabelige bo opbevares på ZBSA og forvaltes af den ene redaktør af denne bog. Watt dedikerer sin indledningsartikel til hans minde. Flere af bogens forfattere er ikke i tvivl om det korrekte i Haucks tolkninger af guldbrakteater og guldgubber. Kritiske bemærkninger findes spredt i andre artikler. En mere systematisk gennemgang af Haucks bidrag til guldgubbernes tolkning, den sidste artikel før syntesen, er derfor bemærkelsesværdig i sin kritik.

Sigmund Oehrl er en førende autoritet på de gotlandske billedsten og har i løbet af sin forskning haft adgang til Haucks upublicerede tolkninger af disse, baseret på afstøbninger foretaget i 1950'erne. Oehrl er således godt rustet til at vurdere Haucks særlige ikonografiske metode. Denne metode tager som sagt udgangspunkt i præmissen, at guldgubbernes billeder uden tvivl afbilder nordiske

guder. De romerske votivblik anså han for direkte forbilleder, hvilket Oehrl og andetsteds Flecker af gode grunde finder usandsynligt. Votiv-billeder af Jupiter med langscepter koblede Hauck derefter med Adam af Bremens beskrivelse af Thor-billedet i templet i Uppsala, hvor Adam beskriver dette billede som netop lignende Jupiter, da denne var udstyret med et scepter, og tolkede derfor stavbærerne på guldgubberne som Thor-billeder. Adam beskriver videre Frej som fallisk, og derfor er guldgubberne med tydelig mandskøn Frej. Kvinderne på guldgubberne er Freja, da de har et brystsmykke, ligesom Freja ifølge Snorri Sturluson ejer smykket Brisningamen, eller har en fugleham, hvilket Hauck ser spor af i udfyldningen af kvindefigurerens sjaler, hvilket dog lige så godt kan opfattes som signatur for pels eller grov uld. Flere ikonografiske eksempler demonstrerer, hvordan Haucks tolkninger bygger på ophobning af indikatorer, overfortolkninger og cirkelslutninger.

Oehrls kritik rammer hovedet på sømmet og synes ikke kun gældende for Haucks arbejde med guldgubberne. I denne anmelders optik er Haucks studier af guldbrakteaterne behæftet med nøjagtig samme type fejltolkninger. Derfor undrer det også, at der i Oehrls artikel indledningsvist gives et positivt referat af Haucks arbejde med guldbrakteaterne, ledsaget af en generel afvisning af kritik af hans værk. Det anføres, at Haucks værk og tolkninger, der nok er voluminøst, komplicerede og delvist hypotetiske, anerkendes af de forskere, der kender materialet bedst. Hans kritikere antages ikke at have læst eller forstået nok af dette værk. Denne afvisning er et velkendt, ja nærmest rituelt forsvar for Hauck. Skyldes denne apologese eventuelt det interne *peer review* blandt workshop-deltagerne? Kontrasten til resten af artiklen er slående. Selv om der gennem publikationen således falder flere kritiske kommentarer

til Haucks tolkninger, er tiden åbenbart endnu ikke moden til at opnå enighed eller til at øve en konsekvent kritik af større dele af værket.

Da denne bog jo kun er den første i en planlagt serie, er der flere kort berørte emner, som man kunne overveje at sætte til diskussion eller afklaring i kommende bind. Guldgubbefigurernes beklædning, især den såkaldte kaftan, er indgående diskuteret i det foreliggende bind. Man kunne nok med fordel dykke dybere ned i betydningen af et andet udbredt kostume på guldgubberne, nemlig nøgenheden. En klassisk kunsthistoriker og en religionshistoriker kunne eksempelvis konsulteres omkring begreberne "guddommelig", "heroisk" og "kultisk" eller "rituel" nøgenhed. Blandt nordiske arkæologer har den almindelige mytologiske tolkning af de nøgne figuriner, brakteatfigurer og guldgubbefigurer fundet støtte i den første kategori. Oehrl nævner dog kort kultisk nøgenhed som en mulighed i tråd med en ikke-mytologisk tolkning af guldgubberne. Denne anmelder har før i dette tidsskrift plæderet netop for, at kultisk eller rituel nøgenhed er relevant for guldbrakteaterne og figurinerne (Kuml 2006 og 2019).

Et vigtigt emne, der er meget oppe i tiden, er klimatiske kriser og pandemiers samfundsforandrende effekt i historisk perspektiv. Torun Zachrisson indsætter guldgubberne i debatten om centraliseringsprocesserne mod de nuværende skandinaviske riger, hvor det bemærkes, at guldgubberne tilsyneladende tilhører et tidligt stadie og koncentrerer sig på centralbygder, som har udspillet deres politiske rolle før vikingetidens rigsdannelse. Svante Fischer understreger, at guldgubbebæfenomenet afspejler et stilistisk nybrud i forhold til ældre germansk jernalder, men på samme måde tilsyneladende udspiller deres ideologiske rolle i løbet af et par generationer. Michaela Helmbrecht pointe-

rer, at der netop sker et ikonografisk brud med tidligere traditioner i vikingetiden. Flere forfattere fremhæver guldgubbernes ligheder med de samtidige hjelmpanelers figurer. Den vigtige forskel er, at figurerne på hjelmene er svært bevæbnede våbendansere, ryttere, vilddyrsvævingere, tvekæmpere og paraderende krigere, mens guldbæberne modsat kun undtagelsesvis har våben i hånd. En af workshoppens konklusioner er derfor, at vi på disse to forskellige objekt kategorier ser datidens elite fremstille sig selv i to forskellige sociale sammenhænge. Flere af bidragsyderne er i tråd hermed inde på en tolkning af guldgubberne som udtryk for det, der med et lidt vagt begreb ofte kaldes "frugtbarhedskult". Et forslag fra denne anmelder kunne være, at fraværet af våben afspejler fredhelighed i "tempeldistriktet"? Man kan her henvise til Germania, kap. 40,3, der fortæller, at alle våben er under lås og slå hos Nerthus-dyrkerne under hendes festival.

I det mindste Bente Magnus ser tydeligvis tiden forud for guldgubbernes opkomst som domineret af en frugtbarhedsreligion med bl.a. fallosdyrkelse, i kontrast til et efterfølgende samfund domineret af et krigeraristokrati, men hvor nogle af guldgubberne menes at pege tilbage mod en ældre kult. Watt bemærker, at "Numerous myths have sprung up on the European continent during the Migration Period" (s. 51). Jeg vil dog mene, at det kun er med hensyn til nogle af de heroiske digte og fortidssagaer om helte og sagnkonger, at det kan demonstreres, at kernen baserer sig på begivenheder i folkevandringstiden og på denne vis stammer fra denne tid. At nogle af myterne, altså fortællingerne om guderne, skulle være opstået i folkevandringstiden, er jeg bekendt med, også er Lotte Hedeagers holdning, men dette synspunkt har vist ikke vundet større tilslutning. Som jeg forstår Watt og Magnus, mener de, at en ældre tilbedelse af vanerne i løbet af fol-

kevandringstiden udfordres af en ny kult centreret om aserne og Odin, men at i det mindste nogle af guldgubberne afspejler en fortsættelse af vane-tilbedelsen eller med andre ord en "frugtbarhedskult".

Der er en lang tradition blandt især skandinaviske arkæologer for at formode et slags religionsskifte eller reformation i løbet af yngre jernalder, gående tilbage til teorier fremsat af Henry Petersen, Bernhard Salin og Sune Ambrosiani for over hundrede år siden. Karakteristiske symboladede objekter anskues i forlængelse heraf ofte i lyset af en sådan gennemgribende samfundsforandring forstået som en ideologisk nyorientering af "nye fremvoksende eliter". Traditionelt har det været brakteaternes billeder, man har taget til indtægt for hypotesen, at dyrkelsen af Odin, under påvirkning af indvandring eller kulturoverførsel sydfra i folkevandringstiden, er vundet frem hos en ny krigerelite, som konkurrent til en ældre hjemmehørende frugtbarhedscentreret bondereligion rettet mod guder af vane-slægten. Teorien kan dog let overføres på eller udvides til guldgubberne, som det synes tilfældet for i det mindste nogle forfattere i denne publikation. Om den afgørende forandring anses at være sket i ældre eller yngre germansk jernalder, er måske mest et udtryk for, hvilken forsker der ytrer sig, men den store fokus i de sidste år på klimakatastrofen i år 536 og påvisningen af Den Justinianske Pests udbredelse også i Nordeuropa har nok været med til at rykke fokus mod overgangen mellem ældre og yngre germansk jernalder frem for folkevandringstidens tumult.

Det skal her bemærkes, at selvom denne gamle teori om konflikten mellem aser og vaner som udtryk for et historisk forløb også er populær blandt nutidige arkæologer i nye udformninger, så er den i sin oprindelse spekulativ. Hvis man konsulterer diverse introduktionslitteratur og opslagsværker forfattet af religionshi-

storikere med baggrund i nordisk filologi, så må man konstatere, at denne forståelse mest gør sig gældende blandt arkæologer.

Ekspertise fra andre fag end arkæologi kan med fordel konsulteres på et kommende symposium for at klarlægge begrebet "frugtbarhedskult" generelt og mere specifikt i forbindelse med nordisk førkristen religion. En diskussion af, hvilket kildegrundlag der er for ideen om, at asernes vandring og konflikt med vanerne skulle afspejle en historisk udvikling eller hændelse, ville også være på sin plads for at afgøre, om en "ældre frugtbarhedsreligion", eller hvorvidt enten ase- eller vanedyrkelse kan siges at manifestere sig i guldgubbernes billeder.

Afslutningsvis må det pointeres, at der her er tale om et nyt standardværk. Guldgubberne som forskningsfelt er blevet bragt et stort skridt frem. Det vigtigste resultat for denne anmelder er, at konturerne til en ny konsensus har manifesteret sig, nemlig at guldgubberne sandsynligvis skal ses som afbildninger af mennesker: Fromme tilbedere og eventuelt kultspezialister eller høvdinge, som sponsorer af de hellige handlinger. Denne konklusion vil efter min mening ikke kun have betydning for forståelse af guldgubberne, men viser også at der er behov for at gentænke almindeligt udbredte fortolkninger af beslægtet billedmateriale. Værkets resultater bør desuden få følger for forståelsen af den yngre jernalders religion og samfundsorganisering mere generelt. Et paradigmeskifte er dog en langsom proces, og værkets konklusioner vil nok længe fremover skabe uenighed. De forskellige bidrag vidner således også om nogle fastgroede forståelser af jernalderens religion og ikonografi, der fortsat trænger til en grundig diskussion. De næste bind i serien afventes med spænding.

*Kent Otte Laursen
Malling*

Linda Qviström: *Rum utan utsikt. Fönster och ljus i medeltida byggnader.* Stockholm Studies in Archaeology 77. Stockholms universitet. Stockholm 2019. 449 sider. ISBN 978-91-7797-868-1. Pris: 150 SEK.

Den mørke middelalder! Men hvordan håndterede mennesker i middelalderen mørket? Fortrængte de mørket med åben ild, lamper og vinduer? Hvor forekom i så fald vinduer, og hvilken funktion havde de? Hvilke muligheder havde man for udsigt og indblik? Og hvordan oplevede man lys og mørke?

Forskningsfeltet omkring lys og mørke er i stærk ekspansion. I boghylden henter jeg middelalderarkæologen Niels-Knud Liebgotts lille og populære håndbog *Lys – lamper, stager og kroner fra middelalder og renaissance* (1973). På den anden side ser jeg den teoritunge og næppe så populære *The Oxford Handbook of Light in Archaeology* (2017). Hvilken den interesserede vælger er vist en smagssag, men der findes nu et alternativ.

Den svenske arkæolog Linda Qviströms doktorafhandling *Rum utan utsikt* er på flere måder et vægtigt bidrag til debatten om lys og mørke. Afhandlingen forener en meget omfattende redegørelse for kildematerialet med mere almene kulturhistoriske idéer. Afhandlingen er forfattet i faget arkæologi, men er samtidig et eksempel på historisk arkæologi, hvor der arbejdes bredt med skriftlige kilder, billeder, stående bygninger, arkæologiske spor og genstande. For øvrigt skulle udgangspunktet for forfatterens undersøgelse have været oplevelsen af de blyndfattede vinduer i den rekonstruerede Borgmestergård i Den gamle By i Aarhus.

Afhandlingen, der foreligger både som trykt bog og digitalt, indledes med et forord og en indholdsfortegnelse. Siden følger seks hovedkapitler: Kapitel 1 er en indledning, der præsenterer emnet, tidligere forskning, hensigter og spørgsmål samt

metodiske overvejelser. Kapitel 2 handler bredt om vinduer i træ- og stenbygninger med en særlig interesse for fremkomsten af glasvinduer. Kapitel 3 handler alment om belysning med forskellige midler eller redskaber for at skabe lys inden- og udendørs. Kapitel 4 er et specialstudium af kildematerialet fra Uppland opdelt på bygninger på landet, adelens murede bygninger, byerne Sigtuna, Stockholm og Uppsala samt kirkernes vinduer. Kapitel 5 er et lignende studium fra Gotland med bygninger på landet i både træ og sten, byen Visby, trækirkernes åbninger, stenkirkernes vinduer, glasmalerier og vinduesglas samt redskaber. Kapitel 6 er dels en sammenfattende diskussion af afhandlingens resultater, dels et bredt udblik, hvor resultaterne anvendes i en debat om boligen, åbne og lukkede rum, natten og mørkets farer, det dunkles hverdag og materialitet samt yderverden. Afhandlingen afsluttes med et engelsk summary, en fortegnelse over de 130 illustrationer, en oversigt over anvendte forkortelser, referencer med arkiver, samlinger, databaser, trykte kilder og litteratur samt mundtlige kilder. Til sidst kommer fire bilag – en tabel 1 med fund af vinduesglas og belysningsredskaber fra landet i Uppland; tabel 2 med middelalderlige glasvinduer og glasmalerier i Uppland; tabel 3 med fund af profant vinduesglas på landet på Gotland; tabel 4 vinduesglas og glasmalerier fra kirker på landet på Gotland.

Det skal ikke være nogen hemmelighed, at afhandlingen stundom og af flere årsager var anstrengende læsning. For det første er afhandlingen trykt i A4-format, hvor teksten er sat i en enkelt og lidt for bred spalte, som frister til brug af en lineal for at blikket ikke skal flakse. Dernæst, med tanke på det konkrete indhold, hvor mange redskaber og bygninger beskrives, kunne endnu flere og gerne større illustrationer ønskes. Endelig, især i kapitel 2-3, præsenteres eksempel efter eksempel fra forskellige perioder, lande og verdensdele

i en sådan mængde, at det er vanskeligt at fastholde en rød tråd. Men den interesserede læser, som holder ud, bliver rigt belønnet, når det kommer til den systematiske gennemgang fra Uppland og Gotland og videre til de idérige udblik i slutningen.

Alle iagttagelser og resultater i afhandlingen kan og skal ikke refereres, men kun et mindre og forhåbentlig interessevækkende udvalg: Hovedtesen, at oplyste og åbne rum ikke nødvendigvis var noget, der tilstræbtes i middelalderen, er tankevækkende. I den ældre middelalder blev lyset anvendt bevidst som "spotlights" for at rette opmærksomheden mod det vigtigste i et dunkelt kirkerum – døbefonten og altrene – og anvendt af en elite for at markere sin status. Afhandlingens kortlægning af udviklingen fra enkelte vinduer med glas (ikke bygninger med glasvinduer) i elitære anlæg og kirker i 1200-årene (i Danmark allerede fra 1100-årene) frem til bøndernes huse i 17-1800-årene er både oplysende og konkret.

Middelalderens vinduer kategoriseres i tre typer: Mindre lysglugger, større åbninger for sæsonbrug og egentlige glasvinduer. Det fastslås, at der ikke kan påvises en korrelation mellem få eller små glugger og vinduer og så forekomsten af lysredskaber som compensation for mørket. Nej tværtimod, udviklingen mod større vinduer ledsages af flere lysredskaber. Det kan også noteres, at der ikke var nogen indlysende sammenhæng mellem forekomsten af skorsten, vægvinduer og indre tag, som det er blevet hævdet. Heller ikke er der nogen klar sammenhæng mellem røgfrie rum og så opdelingen af huset i flere rum. Endelig antydes, hvordan øget lys og røgfrie rum gradvist muliggjorde nye interiører, hvor lyset kunne samspille med eksempelvis lysestage af messing.

Den grundige gennemgang af genstande forbundet med lys i kapitel 2–3 vil blive nyttig fremover, når arkæologer eller kulturhistorikere skal identificere mærkelige

sager i felten eller i museets magasin. Og præsentation af Uppland og Gotland i kapitel 4–5 har, synes jeg, en egen værdi som velskrevne introduktioner til, hvad man i dag ved om middelalderens bebyggelse fra stående bygninger, arkæologiske udgravninger og fund; en glimrende "Stand der Forschung".

Afhandlingen favner meget bredt trods sit fokus på landskaberne Uppland og Gotland. Vi læser om alt fra Ertebøllekulturens tranlamper, lys i Tutankhamuns grav og en lysestage fra Rosenholm til den første brug af elektrisk lys i Sverige i et savværk i Dalarna i 1876 og datidens gadespejl, hvor man kunne følge bylivet uden selv at blive set. Her er alt fra romernes brug af glasvinduer, den enlige glug i vikingetidens Hedebyhus og renæssancens grønfarvede glasvinduer i Borgmestergården i Den gamle By til den svenske vinduesskat i 1743 og bønderes brug af ildsteder og tagvinduer langt ind i 1700-årene. Her kunne den empiriske redegørelse være blevet opstrammet en smule.

Ifølge afhandlingens egen undertitel skulle emnet være middelalderens bygninger, men reelt er tidsperspektivet længere. Helt centralt i ræsonnementet er således udviklingen mod større vinduer og mere glas, en udvikling som strækker sig fra 1200-årene til 1700-årene. En mere korrekt undertitel ville således være: "Fönster och ljus i medeltida och tidig moderna byggnader".

Men uanset ros og ris så findes *Rum utan utsikt* nu som et grundlæggende værk for alle, der interesserer sig for spørgsmål om lys og mørke i middelalderen og den tidlige moderne tid. Med vinduet som perspektiv åbner sig nye muligheder for viden om fortiden.

Jes Wienberg
Historisk arkeologi
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
Lunds Universitet

Lotte Reedtz Sparrewohn, Otto Thomas Kastholm & Poul Otto Nielsen (eds.): *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark*, 1-2. The Royal Society of Northern Antiquaries. Odense 2019. 398 + 272 sider. ISBN 978-87-408-3239-41. Pris: 400 DKK.

Detta är ett verkligen sammanfattande och djuplodande arbete rörande tvåskeppiga hus från neolitikum till tidig bronsålder i Danmark. Verket består av två mycket väl gjorda volymer. Del ett utgörs av 24 artiklar som ger en mycket bra och diskuterande bild av hur forskningen idag ser på denna typ av hus i Danmark. Del två är en mycket användbar och välgjord katalog med hundratals husplaner. I del ett behandlas mer än 1.000 tvåskeppiga hus från över 500 arkeologiska undersökningar. Perioden som behandlas sträcker sig från ca. 4000 f.Kr. till ca. 1500 f.Kr. Från tidigneolitikum till äldre bronsålder.

I en recession finns det tyvärr inte utrymme för att diskutera varje enskild artikel vilket är tråkigt då de är mycket bra, välskrivna och diskuterar många viktiga frågor rörande metodologi, typologi och kronologi. Jag kommer därför att fokusera på några centrala frågor som diskuteras i artiklarna. Det första jag noterat är att det föreligger en slående likhet mellan olika boplatser och husens storlek och konstruktion i Danmark. Samma mönster har observerats i t.ex. södra Sverige men också i stora delar av södra Skandinavien från tidigneolitikum till tidig bronsålder. Det finns dock, som också diskuteras i flera av artiklarna, regionala variationer.

Husen varierar i storlek från ca. 30 m² till ca. 300 m² och det finns hus under gravmonument men också i anslutning till förhistoriska monument av olika art.

I flera artiklar diskuteras avsaknandet av en sammanhållen typologi beträffande husen men också att den användbar typolo-

logi saknas. Bra 14C data saknas i flera fall. När det gäller husens kronologi och typologi måste jag erkänna att jag inte helt kan hålla med om detta. Flera av författarna använder sig av en typologi som utvecklats i södra Sverige med hus-typer som Mossby och Dagstorp som är tvåskeppiga hus från tidigneolitikum. Ett bruk av dessa begrepp hade medfört att både diskussioner och jämförelser med andra lokaler varit mer fruktbar.

Nedan kommer jag att se närmare på några artiklar. Enligt min uppfattning är en av de mer inspirerande artiklarna 'Houses under burial monuments in the Sarup area of Southwest Funen' av Niels H. Andersen. Han diskuterar metodologi, 14C och boplatsernas struktur på ett mycket informativt sätt.

Han nämner t.ex. att man kan låta en större undersökningsyta vara öppen under vinterhalvåret. De svårupptäckta stolphålen bevarar fukten bättre och blir därmed lättare att observera. Förvisso kan en sådan metod vara svår att applicera i samband med en exploateringsundersökning med den tidspress som finns i samband härmed. Det är dock ett intressant metodologiskt nytänkande. I samband med de mycket noggranna undersökningarna togs tusentals objekt av sten, flinta och keramik tillvara. Samtidigt framkom stora mängder av brända sädeskorn. Det är tankeväckande att observera det nära sambandet mellan hus för de levande och för de döda. Detta samband diskuteras också i flera andra artiklar. Andersen har noterat att ett hus bränns ned efter en individ dött och efter en kort tid uppförs en stenkista. Samma förhållande har t.ex. observerats i Bygholm. Efter att stenkistan anlagts uppförs en hög, eller i vissa fall en dös eller gånggrift. Detta förhållningssätt menar Andersen indikerar ett nära samband mellan de levande och döda. Samtidigt också kunskap om var boplatserna fanns. Användandet av 14C dateringar är

också innovativt. Genom statistiska metoder kan han lägga fram en mycket bra kronologi för undersökningsområdet.

I flera artiklar diskuteras huruvida det fanns mer än ett hus på den boplats som diskuteras. Detta är ingen lätt fråga som flera av författarna nämner. Avsaknandet av tillförlitliga 14C dateringar och en hustypologi som inte är helt klar gör detta svårt. Det finns dock några goda exempel på att flera hus, gårdar, kan ha använts under samma tidsperiod. Detta kan framför allt ses under senneolitikum och tidig bronsålder. På flera lokaler har det varit möjligt att urskilja samtidiga gårdar. Detta beror på dels överlappande hus och med stöd av 14C dateringar. Ett mönster som kan iakttagas på många platser i Syd Skandinavien under senneolitikum och tidig bronsålder. Vi kan i denna kontext nämna undersökningarna i Fosie i Malmö där detta med samtidiga gårdar diskuteras på allvar för första gången.

Sammantaget är detta en mycket bra och användbar volym om man är intresserad av hus och boplatsarkeologi. Artiklarna är välskrivna och bra underbyggda. Vad jag möjligen saknar är en diskussion kring boplatsernas inre struktur. Med detta menar jag vad en boplats är uppbyggd av gropar, härdar och kulturlager etc. Förvisso förekommer en sådan diskussion men jag hade gärna sett mer av detta. Som påpekas i flera av artiklarna att lokalerna ofta inte är vetenskapligt bearbetade och publicerade vilket ibland gör det svårt att utvärdera och diskutera boplatsstruktur liksom kronologi. Dessa är randanmärkingar för vad som är en mycket bra samling artiklar. Till detta kommer också den mycket användbara katalogen.

Mats Larsson
Linné Universitetet
Kalmar
Sverige

Claus Frederik Sørensen: *Nyborg fästning. Middelalder & renaissance.* Østfyns Museer. Odense 2019. 149 sider. Pris: 160 DKK.

I forbindelse med de aktuelle planer om at genskabe de for længst nedrevne tre fløje af Nyborg Slot har lokale arkæologer i de seneste år fået mulighed for at grave, hvor der ikke har været gravet før, og ved at sammenholde med tidligere fund på borgbanken og i selve Nyborg er nye og ganske overraskende resultater føjet til gammel viden.

Senest er Nyborg blevet beskrevet i en række afgørende artikler i *Bygningsarkæologiske Studier* 2006/08, der i 2015 blev suppleret af Jørgen Skaarups *Middelalderborgen Nyborg*. Men der er siden gravet endnu mere, og arkæologen Claus Frederik Sørensen fra Østfyns Museer har ønsket at sammenfatte resultater herfra med den aktuelle viden om Nyborgs befæstningshistorie frem til ca. 1660. Herefter må historien så følges videre i andre værker.

Helt grundlæggende ændrer de nye udgravninger ikke borgens og byens historie. Det "Gammelnborg", der spørges om følge af navnet Ny-borg, er ikke blevet fundet, og borgen dukker stadigvæk op som trolde af en æske i de sidste 10-år af 1100-tallet, og beskyttede dermed en bydannelse i den inderste del af Nyborg Fjord. Men derimod har de nye undersøgelser givet anledning til et par ganske interessante iagttagelser omkring borgens udformning, som hidtil har været ukendt.

I 2016-17 fandt man rester af det ældre firkantede hovedtårn, der udgjorde nordøsthjørnet i borgen. Det beskyttede adgangsvejen til borgen og afløstes siden af det endnu eksisterende hovedtårn, i daglig tale "Knudstårnet". Dette tårn har tidligere været opfattet som en del af den oprindelige borg, men i 2006 konstateredes det, at tårnet måtte være yngre end ringmu-

ren, der hørte til den oprindelige borg fra omkring år 1200. I 2011 er der fundet keramik fra 1300-tallets begyndelse, der synes at bekræfte dette synspunkt. Borgens adgangsforhold er dermed blevet ændret væsentligt godt 100 år efter opførelsen. Gravningerne i 2011 har tilmed identificeret en hidtil upåagtet adgangsvej til borgen, dateret til 1. halvdel af 1300-tallet, i form af en forborg, der skulle fungere som sluse og sikre adgangsvejen til borgområdet for ankommende. En sådan indretning kaldes normalt en "zwinger" eller "dvenger", men er her blevet fordansket og kaldes her noget utraditionelt en "tvinger". Heldigvis er beskrivelsen ledsaget af en anskuelig tegning, der viser den komplicerede vej ind i det højere liggende borgområde i kombination med en træbebygget vægtergang på hovedtårnet (eller en "hourd", som Sørensen vælger at kalde den med endnu et usædvanligt ord i dansk sammenhæng).

Forborgen blev senere erstattet af et brohovede med ydre portbygning, der blev fornyet igen under Christian den 3., og hvoraf der blev fundet rester i 2017. Alt i alt er der nu kommet større klarhed over adgangsvejene til borgen.

En udgravning af borgens sydøstlige hjørnetårn har tydeliggjort forhold, som også har overrasket arkæologerne: Hvor man tidligere anså det som rundt, har det ved gravninger i 2014 og 2017 vist sig at være firkantet. Det burde måske ikke være kommet som den helt store nyhed, for dermed er det i overensstemmelse med ældre grundrids og afbildninger, bl.a. nederlænderen J. Elands tegning af slottet i 1659.

En udgravning fra 2017 i Borgmestergården har påvist en etape i byudviklingen, dateret til Erik Klippings tid med spor af voldgrav og palisader samt fund af en pæl fra faskinesikringen mod voldgraven, dendrodateret til ca. 1274. Bemærkelsesværdigt er et 20 cm tykt lerlag, der an-

tyder en planering, før bebyggelse blev sat på grunden. Sammen med en datering af dyreknogler, antyder det ifølge Sørensens noget bastante formulering, at bykernen "med største sandsynlighed først [er] fuldt udbygget" under Erik Klipping. Det er naturligvis en vurderingssag, hvornår et område er "fuldt udbygget". Beskrivelsen er suppleret med glimrende fotografier, men omtalen kunne godt have trængt til en plan eller et kort over udgravningen.

Udgravningsresultaterne hængtes, som det fremgår af bogtitlen, sammen med en bred fremstilling af borgens og byens befæstningshistorie. I disse afsnit fornemmes en vis overvurdering af både borgens og byens betydning, som man også støder på i forbindelse med de aktuelle rekonstruktionsplaner.

Det foreslås (s. 59), at borgen skal være dimensioneret så stor, som den blev, fordi den måske var tiltænkt at "være sæde for danske Danehof?" Forbeholdet og spørgsmålstegnet er relevant, for det forekommer ikke ganske overbevisende med Sørensens egen datering af borganlægget til årene omkring år 1200, hvor danehofene endnu ikke var endeligt etableret, og hvor også andre borge var i spil, som det skete i 1241, hvor Vordingborg var sæde for en stormandsforsamling, da Jyske Lov blev udstedt.

Afsnittene om Christian den 3.'s ombygning af borgen til et slot og den modernisering af byens befæstning, der blev foretaget i kongens første regeringsår, beskrives uden sammenhæng eller sammenligning med kongens andre fæstningsarbejder, der jo er fint dokumenteret i Otto Norns *Christian III's Borge* fra 1949, og igen spores her en overvurdering af borg og by. En billedtekst (s. 119) beskriver ligefrem byen, der tilmed påstås at være hjerteformet (anmelderen synes mere den ligner en lever), som "Danmarks Riges Hjerte"! Realiteten er, at bybefæstningen var påfaldende svag, den blev bygget i me-

get beskedne dimensioner. Den var opført af jord, og runddellerne blev end ikke forstærket med murværk eller udstyret med kassematter som omkring kongens borge ved Øresundskysten. Det er da også ganske betegnende, at da slottet i 1550'erne, altså kun få år senere, skulle sikres, påbegyndtes anlægget af en bastionær fæstningsvold, der skulle være gået nord og vest om slottet og af dimensioner, der synes noget mere i overensstemmelse med tidens krav. Arbejdet viste sig at være for stort i forhold til slottets og byens betydning, og det blev da også stoppet, før det var nået til meget mere end ophobning af uformelige jordbunker, og før man havde lukket byen af mod vest. Mindre forstærkningsarbejder af byens befæstning – typisk pga. truslerne under Kejserkrigen i 1620'erne – gjorde ikke byen mere modstandsdygtig over for fjendtlige angreb, men paradoksalt nok blev det en fordel for den danske side efter Slaget ved Nyborg i 1659, da svenskerne prøvede at indeslutte sig i byen.

Christian den 3.-tidens befæstningsanlæg medførte en udvidelse af byen mod øst med anlæggelsen af en ny indfartsvej, Nyenstad øst, men kongen skal ifølge Sørensen også have reguleret byens gadenet. "Flere gange" beordres borgerne at nedrive deres huse for at udvide gaderne, så kongen og hans følge kunne komme frem, men kun ét eksempel belægges ved en kildehenvisning, og følger man henvisningen, viser den, at man beordrer nedrivning af et træskur i en af hovedgaderne. Det er jo ikke usædvanligt, at borgerne udvidede deres ejendomme, og at autoriteterne skred ind, og at antyde større interesse for Nyborg, fordi det skete her, er uden for al rimelighed.

Bogens primære værdi ligger i sammenfatningen af de senere års udgravninger, der desuden er dokumenteret i flere meget smukt gengivne illustrationer, først og fremmest fotografier og meget

smukt udførte kortskitser af Niels Høirup. Desuden er den illustreret med flere rekonstruktionstegninger, der skal vise borgen og byen i hele deres vælde. Der er dog ikke sparet på koloritten, og særligt et totalbillede af by og borg fra slutningen af 1200-tallet sætter lidt for meget gas på dramatikken med store, truende, mørke skyer over sydøsthimlen. Billedteksten skal da også vise "hvordan byen rejser sig imponerende i landskabet som et mægtigt magt- og statussymbol". Et sådant ordvalg er betegnende for bogen, men ord er også taknemmelige: For anmelderen ser blot nogle huse omgivet af et plankeværk, beskyttet af en herlig middelalderborg, der giver mindelser om barndommens legetøjsborg i træ – og med truende uvejrhøder.

Bjørn Westerbeek Dahl
Nivå

Jens Ulriksen: *Vester Egesborg. En anløbs- og togtamlingsplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid på Sydsjælland*, 1-2. Museum Sydøstdanmark. Aarhus 2018. 504 + 147 sider. ISBN 978-87-7184-621-8. Pris: 600 DKK.

Vester Egesborg-publikationen er en klassisk arkæologisk fundfremlæggelse i to bind, der detaljeret præsenterer en anløbs- og togtamlingsplads på Sydvestsjælland fra yngre germansk jernalder og vikingetid. Pladsen menes at have været i brug over en ca. 400-årig periode fra ca. 550 til 950 e.Kr. Særligt begrebet togtamlingsplads skal vi vende tilbage til, eftersom det er et nyt begreb, der introduceres i forbindelse med yngre jernalders pladser. Hovedforfatteren af værket er forskningschef og ph.d. Jens Ulriksen, Museum Sydøstdanmark. Jens Ulriksen var også udgravningsleder igennem tre af de fire udgravningskampagner mellem 1999 og 2009.

Forundersøgelsen af pladsen blev igangsat samtidig med, at Jens Ulriksen færdiggjorde sidste del af sin ph.d.-afhandling, der også omhandlede anløbspladser primært fra yngre jernalder. Publikationen er således en fin og forbilledlig fortsættelse af dette arbejde. Bogen er desuden med vigtige bidrag af Birgitta Hårdh, Lone Gebauer Thomsen og Henriette Lyngstrøm, der behandler henholdsvis de orientalske mønter, tekstilfremstilling og metallurgiske analyser af jern.

Værket består af to bind, som er logisk og systematisk opbygget. I bind 1, som udgøres af 504 sider, fremlægges og tolkes alle udgravningsdata i 12 kapitler. Det primære grundlag for bogens analyser er huse, grubehuse og et stort genstandsmateriale (kapitel 4 til 6). Dertil kommer et mindre engelsk resumé, litteraturliste og et omfattende noteapparat. Både litteraturhenvisninger og fodnoter er samlet som slutnoter, hvilket ikke forekommer hensigtsmæssigt, da man så skal lave to opslag for at se den relevante litteratur. Traditionelle henvisninger i teksten havde således været at foretrække i et værk, hvor målgruppen primært er arkæologer og amatørarkæologer. Bind 2 på 147 sider er et katalog over konstruktioner, primært treskibede huse og grubehuse. Der savnes generelt en oversigtsplanche i en større målestok, end hvad der er muligt på illustrationerne i bogen, hvor oversigtsplanchen fylder under en halv A4-side.

I bogens første del beskrives topografi og de arkæologiske undersøgelser. Af indledningen fremgår det, at Nationalmuseet ved Mogens Ørsnes allerede i 1965 lavede en forundersøgelse på den strandnære mark. Kendskabet til lokaliteten var foranlediget af en amatørarkæologs opsamlinger af bl.a. keramikskår fra yngre jernalder. Fra perioden 1996 til 2009 indgår også et stort detektormateriale, som bl.a. består af 102 fibler fra pløjelaget. Detektormaterialet stammer fra et ca. 6 ha stort areal, som udgør pladsens aktivi-

tetsområde. Af disse er 2,49 ha udgravet. Selve bopladsområdet består primært af langhuse og grubehuse i forholdet 1:5. Dertil kommer et 75 m langt vejforløb, som synes at orientere sig fra "havnepladsen" til den centrale del af bopladsen. De treskibede huse udgøres af 28 huse, heraf fire huse i to faser. Husene har meget varieret bevaringsgrad og størrelser. Ved en del huse, særligt en gruppe af huse i vest, er kun de tagbærende stolper bevaret, mens husene i syd og øst er mere velbevarede. Flere af husene her har haft udvendige støttestolper og tagbærende stolpesæt i gavlene – træk som rent typologisk peger fremad i tid. Den kronologiske udredning af de treskibede huse hjælpes ikke på vej af hegnsførløb, antydninger af gårdsanlæg o.l. Bortset fra nogle uklare stolperækker optræder hegnsførløb således ikke. Vester Egesborg har på disse punkter ligheder med flere nordjyske pladser fra perioden, hvor hegnsførløb også mangler. Bortset fra de nævnte konstruktionstræk i husene synes orientering og husstørrelser at være de vigtigste karakteristika til en eventuel kronologisk udredning. Det er f.eks. muligt at udskille to geografisk adskilte grupper af huse baseret på orienteringen. Mængden af huse svarer til, at der har ligget en til to gårde i området over en 400-450-årig periode. Mange huse har dog størrelser, der mere minder om forskellige former for udhuse end egentlige langhuse, hvorfor langhusfasen måske er kortere. En mulighed, som forfatteren ikke diskuterer, er også, at der i langhusene findes en ældre fase måske fra ældre germansk jernalder og repræsenteret ved de langhuse, hvori der er fundet vævevægte. I Nordjylland synes der således at ske et skifte i produktionssted fra langhus til grubehus engang i ældre germansk jernalder. Med hensyn til dateringen af de treskibede huse, så optræder der meget få karakteristiske fund i husene, og ingen af husene er 14C-dateret. Forfatteren er tydeligvis ikke fortaler for brug af 14C-

metoden på denne type pladser, men man kan ikke lade være med at tænke på, at metoden måske kunne have givet nogle flere kronologiske fikspunkter til udredning af pladsens bebyggelsesfaser. Til forfatterens forsvar skal det siges, at Vester Egesborg blev gravet som en serie af nødudgravninger finansieret af staten, og at det dengang var vanskeligere at finde midler til naturvidenskabelige undersøgelser.

En af de specielle ting ved Vester Egesborg er de 118 grubehuse, som helt naturligt har en fremtrædende rolle i bogen, hvor de underkastes en klassisk arkæologisk analyse. Hele 19 histogrammer eller punktdiagrammer beskriver forhold vedr. grubehusenes størrelse, datering mv. og komparative forhold i forhold til andre lokaliteter med grubehuse. Alle grubehusene er desuden beskrevet nærmere i kataloget, hvilket er nyttigt. Ulriksen har dog valgt at nummerere grubehusene således, at de både optræder med det arkæologiske anlægsnummer (f.eks. grubehus A21) og et husnummer (f.eks. hus 4), hvilket er lidt forvirrende. Det er dog et almindeligt dilemma i forbindelse med denne type publikationer, hvor huse kan have lange anlægsnumre. Der savnes generelt detail- og snittegninger af grubehuse samt billeder både i bind 1 og 2, hvilket er lidt ærgerligt, når man nu har brugt tid og energi på at lave et katalog. Flere grubehuse har f.eks. ildsteder eller lave gruber i bundniveauet, mens tre grubehuse måske skal sættes i forbindelse med smedning – alt sammen noget der med fordel kunne være vist på detailtegninger mv. I kataloget findes ud over en oversigtsplan, der viser grubehusenes fordeling og nummerering, således kun fire fotos af snit i grubehuse. Ligeledes savnes der generelt krydsreferencer i katalogdelen, så man f.eks. i forbindelse med gennemgangen af fund i grubehus A2478 (hus 115) kunne have henvist til fig. 109, som er en lille

skålformet fibel fundet i anlægget. Ud over den allerede nævnte smedjefunktion fremkom der tekstilrelaterede genstande i bundniveauet af mange grubehuse, men dette vender vi tilbage til.

Modsat de treskibede huse synes grubehusene spredt over store dele af bopladsområdet, men ikke i noget klart system, hvilket ikke gør tolkningen af pladsen lettere. Rent dateringsmæssigt fordeler grubehusene sig fra det 6. til det 10. århundrede. Ulriksen har, hvor det er muligt, forsøgt at findatere grubehusene baseret på indholdet af oldsager i bundniveauet. Kun otte grubehuse kan dog dateres inden for et århundrede, mens hele 43 har en bred datering til 6.-10. århundrede. Mangel på finkronologi er også et generelt problem for pladser af denne type, hvilket er med til at vanskeliggøre tolkningen af pladsen og komme med mere sikre udsagn.

I kapitel 6, der svarer til 200 sider, præsenteres det righoldige oldsagsmateriale med hovedafsnit omhandlende metalgenstande, lerkar og øvrige genstande illustreret med mange gode oldsagsfotos, ofte fra to eller tre sider. Oldsagsmaterialet rummer mere end 22.000 genstande spændende fra vægtlodder, glasperler og våbendele over hvæssesten til diverse dyrekogler – typelisten er næsten uendelig, hvilket giver en antydning af det arbejde, der ligger bag. Der savnes generelt skemaer over forskellige typer af oldsager inden for de enkelte oldsagsgrupper sammenholdt med kontekst. F.eks. findes der 70 redskaber og brugsgenstande af jern, men man skal igennem beskrivelserne for at danne sig et overblik over typer og kontekst. Især fiblerne er vigtige, da de ofte har stor kronologisk værdi, og da de uanset, om de er fra pløjelaget eller fra arkæologiske kontekster, giver et fingerpeg med hensyn til lokalitetens overordnede kronologiske ramme. 102 fibler er således fra pløjelaget, mens 12 er fundet i grubehuse.

Rent dateringsmæssigt kan 60% henføres til vikingetid og 40% til yngre germansk jernalder. Denne datering understøttes af de 40 orientalske sølvmonter, som Birgitta Hårdh på eksemplarisk vis har analyseret, hvor et tyngdepunkt synes at være mellem 760-820 e.Kr. Sølvmonterne er dog også vigtige som indikatorer på handel og håndværk – både som betalingsmateriale og som råmateriale for andre aktiviteter, der foregik på pladsen. De mange fund af våbendele, bl.a. syv sværdfæsteknapper, skal fremhæves i denne sammenhæng, da det er usædvanligt, at pladser af denne type indeholder så mange våben – noget der måske er med til at styrke Ulriksens tolkning som togtamlingsplads. Der er således ikke erkendt særlige anlæg eller "kultområder", der forklarer tilstedeværelsen af de mange våben. Blandt 12 pile-spidser er syv fundet i grubehuse.

Den største fundgruppe udgøres af keramik. I alt er der fundet ca. 13.550 skår fordelt på uornamenteret boplads-keramik, Østersøkeramik (524 skår) og stempelornamenteret keramik (17 skår). Keramikken er typisk for Sjælland og Skåne, og særligt den uornamenterede og fladbundede bopladskeramik er vanskelig at datere og analysere på, hvilket igen gør, at mange grubehuse har meget brede dateringsrammer. Dermed ses paralleller til de jyske halvkuglekar, som nok er karakteristiske, men har tilsvarende brede dateringsrammer og ofte findes i grubehuse.

I afsnit 6c gennemgås en række forskellige oldsagstyper, bl.a. perler og kamme. Interessant er det, at der også på Vester Egesborg findes perletyper fra vikingetid, som ellers er mest fremtrædende på handels- og håndværkspladser som Ribe og Hedeby. Kammaterialet med 63 hele kamme eller kamfragmenter er forbausende stort, og mange er velbevarede. De fordeler sig kronologisk i det 6.-7. og 10.-11. århundrede. Som nævnt er det arkæologen Lone Gebauer Thomsen, der

gennemgår de tekstilrelaterede redskaber herunder nåle og prene af ben og tak, ten-vægte og vævevægte, og desuden senere i bogen i forbindelse med pladsens funktioner og karakter har lavet en grundig analyse af tekstilfremstilling og relaterede aktiviteter. Også Henriette Lyngstrøms analyser af udvalgte jerngenstande skal fremhæves her. Selvom det kun var muligt at analysere 15 stykker jern, giver analysen nogle interessante resultater med hensyn til fremstillingsproces og proveniens. Hovedparten af jernet er således lavet af myremalm gravet op i Østdanmark, mens en mindre del er fra Norge eller Sverige. Selvom der foreligger knap 11.000 knoglefragmenter fra Vester Egesborg, primært fra grubehuse, rummer materialet ikke de store overraskelser. Der er således ikke en masse eksotiske arter, der vidner om fjernhandel eller lignende.

I kapitel 7 og 8 behandles henholdsvis anløbspladsens kronologi og pladsens funktion og karakter. Det kronologiske afsnit er en slags opsamling på de dateringsmæssige vidnesbyrd. Ikke så overraskende placeres hovedparten af pladsen i yngre germansk jernalder og vikingetid, selvom næsten alle perioder af oldtiden er repræsenteret. Særligt fra det 7. århundrede og frem fremstår det arkæologiske materiale stærkt, dog med et tyngdepunkt i det 9.-10. århundrede. Til trods for, at der både er spor efter jernforarbejdning, tekstilproduktion, glasperlefremstilling, smykkefremstilling, kamproduktion og reparation af skibe på Vester Egesborg, fremstår sporene efter de forskellige håndværk med noget varierende vidnesbyrd, hvilket også afspejler sig i længden af de enkelte afsnit. Særligt Lone Gebauer Thomsens arbejde vedrørende tekstilproduktionen er detaljeret og veludført. Således indeholder hele 34% af alle grubehusenes bundlag redskaber efter tekstilfremstilling – en statistik der minder om den for nordjyske grubehuspladser. Ana-

lyserne viser, at der på Vester Egesborg har været en overskudsproduktion, og at der bl.a. er fremstillet grovere garntyper bl.a. til brug i telte og sejl. Jens Ulriksen tillægger tilstedeværelsen af mange forskellige typer af håndværk stor betydning i en sammenligning mellem forskellige lokalitetstyper fra yngre jernalder/vikingetid, men påpeger også selv, at omfanget af håndværksproduktionen måske også burde indgå som et parameter i analysen.

Spor efter handel er veldokumenteret på Vester Egesborg både ved vægtlodder, afklip af sølv og importerede genstande som klæbersten, hulglas mv. Således formodes ca. 300 oldsager svarende til 1,6% at stamme fra områder uden for det nuværende Danmarks grænser. Ulriksen konkluderer, at der ikke er noget, der tyder på, at pladsen har haft en overregional funktion med hensyn til handel. Pladsen skal snarere ses som en specialiseret anløbsplads, som primært har været i brug i sommerhalvåret.

Den resterende del af bogen fra kap. 9 til 12 er de perspektiverende kapitler, hvor lokaliteten behandles regionalt og overregionalt og jævnføres med andre tilsvarende pladser, også i forhold til handelspladser i Vesteuropa og i Østersøområdet. Indflydelserne synes at have skiftet fra vest i det 6.-7. århundrede, hvor luksus- og prestigegenstande dominerer, til øst i det 9.-10. århundrede, hvor dagligdagsvarer og brugsgenstande præger fundbilledet. Pladsens interne kronologi gentages desuden og udfoldes i relation til handel og håndværk samtidig med, at man får et interessant indblik i den historiske udvikling i Danmark og Nordvesteuropa herunder togter, storpolitiske spændinger mellem frankerne og forskellige danerkonger og meget mere. Ulriksen beskriver Vester Egesborg som en af flere anløbspladser anlagt af stormænd med udgangspunkt i en ny herskerideologi med stormanden som et særligt ophøjet

individ. Den militære organisation var inspireret af frankerne, og steder som Vester Egesborg placeret ved velbeskyttede naturhavne tjente som togtamlingspladser, hvor krigere fra forskellige områder kunne samles og træne og udføre fælles ritualer, inden de drog på togt. Selvom det er svært rent arkæologisk at påvise begreber som anløbspladser og det mere værdiladede begreb togtamlingspladser, virker Jens Ulriksens analyse troværdig, men spørgsmålet er, om sådanne pladser var noget særligt. Skal man ikke snarere forestille sig, at der i slutningen af yngre germansk jernalder og vikingetid må have eksisteret anløbspladser i tilknytning til de fleste kystnære bebyggelser og stormandsgårde? Skibe af mange forskellige størrelser, hvad enten det var til fiskeri og handel eller til langfart, må desuden have været et dagligdags syn på fjordene og i de indre farvande. Nogle anløbspladser udviklede sig over tid til mere permanente steder (byer) bl.a. pga. deres strategiske placering i forhold til baglandets bebyggelser eller pga. de naturmæssige forhold, f.eks. gode naturhavne, mens andre som f.eks. Vester Egesborg mistede deres betydning. I kap. 12 afrunder og revurderer Ulriksen begrebet "specialiseret anløbsplads" og understreger Vester Egesborgs særlige status med en række maritimt orienterede funktioner. Desuden fremhæver han betydningen af de mange smykker, beslag og våben, en overskudsproduktion af tekstiler og kvaliteten af jernproduktionen. Samtidig pointerer han, at det er mængden og arten af forskellige håndværk, der gør, at pladsen er specialiseret. Vester Egesborg sammenstilles således generelt med handels- og håndværkspladser og i nogen grad med stormandsresidenser. Problemer i tolkningen er dels de mange treskibede huse, dels det faktum at pladsen dækker over en 400-årig periode, som ikke kan udredes rent kronologisk. Set i et 400-årigt perspektiv er tilstedeværelsen

af seks håndværk, hvoraf flere fremstår relativt svagt i materialet, måske ikke overvældende. Til trods for at man ikke er i tvivl om pladsens orientering mod det maritime, og at der må have foregået forskellige slags håndværk relateret til skibene, herunder reparationer, skibsbygning o.l., er det desværre ikke noget, der sætter sig tydelige spor i fundmaterialet. F.eks. optræder der hverken specielt meget håndværktøj eller mange klinknagler i fundmaterialet, og træspåner er af gode grunde ikke bevaret.

Til trods for ovenstående mangler i det arkæologiske materiale er Vester Egesborg et fantastisk flot og vigtigt værk, som bør stå til inspiration for andre arkæologer i forhold til de mange stadig upublicerede lokaliteter fra perioden. Det er velskrevet og fremlægger på detaljeret vis et stort og vigtigt fundmateriale, som mange arkæologer vil få glæde af i årene fremover. Litteraturlisten er desuden omfattende – hele 30 sider – og afspejler, at Jens Ulriksen har et godt overblik over perioden, ikke bare i det danske materiale, men i et europæisk perspektiv. Også layout, illustrationer og oldsagsfotos skal have ros for deres ensartede og gennearbejdede fremtræden. Layoutet i bind 1 er i en-spalteform og med en skriftstørrelse, som også folk på omkring 50 stadig kan læse uden at skulle have læsebrillerne på.

Torben Sarauw
Nordjyllands Historiske Museum

Jeanette Varberg: *Viking. Ran, ild og sværd*. København 2019. 576 sider. ISBN 978-87-02-21668-4. Pris: 400 DKK.

“Skandinaviske mænd rejste i slutningen af 700-tallet ud mod fjerne horisonter i deres formidable sejlskibe, med deres blinkende stål våben og med ønsket om et bedre liv. De var uden frygt for døden på

slagmarken. De vidste, at en plads ved de faldne krigeres bord i Valhal og en bedre fremtid med rigdomme og land ventede den, som turde se døden i øjnene og hilse Odins haller velkommen i det øjeblik, øksens tynde læber kyssede dem” (s. 137). Sådan lyder begyndelsen på vikingetid i Jeanette Varbergs fortælling *Viking – Ran, ild og sværd*. Citatet illustrerer to grundtræk af bogen: Her er en arkæologisk forfatter, som kan skrive, så det er en fornøjelse. Samtidigt er det en forfatter, som har en klar fornemmelse af, hvad hendes publikum vil have, og som ikke tøver med at give dem det.

“Ran, ild og sværd” er et citat fra de frankiske årbøger fra St. Bertin klosteret. Men det er også en undertitel, der sammen med det guldprydede ord “Viking” og den dramatiske jernalderhælm, som pryder forsiden, viser, at dette er en bog, der vil gå langt for at få opmærksomhed. Bogen er den seneste i en række populærfornidende bøger om vikingetiden, som er nået det danske bogmarked i løbet af få år, så opmærksomheden er uden tvivl gengældt.

Bogen beretter over 576 sider kronologisk om krige og andre relationer mellem Skandinavien og Europa fra optakten til folkevandringstiden i 300-tallet til korstogenes begyndelse i slutningen af 1000-tallet. Tidsafgrænsningen er valgt for at sætte vikingetiden i bredere sammenhæng, dels ved at vise jernalderen som forudsætning for vikingetidens militære historie, dels ved at se Romerrigets kristning som optakt til en kulturkamp, der fremstilles som styrende for Skandinavien relationer til Europa. Kronologisk er afgrænsningen i god tradition fra Jørgen Jensens og Johannes Brøndstedts versioner af “Danmarks Oldtid”, der begge behandler yngre jernalder og vikingetid i sammenhæng. Selvom det i bogen præsenteres som en faglig nyhed, så kan det vel nærmest kaldes den forhistoriske arkæologis normalperspektiv.

Gennem bogen følger vi udvalgte personer og dramatiske begivenheder og præsenteres undervejs for en rig buket af arkæologiske fund og iagttagelser. En af Varbergs forcer er, at hun ret præcist ved, hvor meget stof, hun kan byde læseren. Der er aldrig flere konger eller skatte, slag, runesten eller gravmonumenter, end man kan overskue, selv for den, der kommer forudsætningsløs til emnet. Hemmeligheden er, at stoffet kommer i en forståelig, narrativ sammenhæng. Den sammenhæng skabes i altovervejende grad af de skrevne kilders fortællinger. Det er et effektivt greb. Der er masser af gode fortællinger om vikingetiden, og Varberg genfortæller dem levende. Indirekte er det med til at give bogen et stærkt europæisk perspektiv. Det er sjældent, at en populær dansk bog om vikingetiden går så helhjertet ind på f.eks. karolingerriget eller Englands historie – fordi Varberg her finder spændende personer og skæbner i teksterne.

Kilderne kan være af meget forskellig art: sagaer, sagn, myter, og eller egentlige historiske beretninger fra samtiden. I bogens første del er det gudemyter og heltesagn, der binder prosaen sammen. Senere har hvert kapitel sin hovedperson, oftest en konge, kejser eller dronning. Her står hensynet til målet – den gode fortælling – over midlet. Hvor andre f.eks. vil henvise den arabiske fortælling fra 1100-tallet om den andalusiske diplomat al-Ghazals rejse til den skønne dronning Nud hos folkene mod nord til litteraturens verden, så lader Varberg tvivlen komme historien til gode. Før vi kan blinke, har hun også givet den en konkret adresse og datering: “så er det oplagt, at han opholdt sig i Lejre. I så fald endte han ved kong Horik I’s hof” (s. 243). Er man med på den slags historiefortælling, så får man en medrivende læseoplevelse.

Omkring de skiftende personer trækkes det arkæologiske stof på scenen i af-

målte, og for de fleste læsere sikkert passende doser: En grav, et smykke, et sværd, en kongehal – pragtfulde fund, som på en eller anden måde kan forbindes til historien, uden at tråden knækker. Det arkæologiske stof bruges typisk til at illustrere fortællingerne og give dem et skær af sandsynlighed. “Så der er ingen tvivl om, at sagn og arkæologi går hånd i hånd her”, hedder det således om udgravningen af Lejrehallerne på side 111. Dermed er døren slået op for at kaste sig over Bjovulfkvad og Skjoldungesagn. Lejrehallerne viser jo, at der er noget om snakken.

I forsøget på at se vikingetidens forudsætninger i jernalderen kommer Varberg frem til, at yngre jernalder i alt væsentligt var som vikingetiden, blot uden skriftlige kilder til at kaste lys og farver over billedet. Her overses faktisk de stærke udsagn, som arkæologien giver. Den berømte buddhafigur fra Helgö i Mälardalen vidner *ikke* om, at Skandinavien “allerede i 500-tallet indtog en nøglerolle... for handel mellem øst og vest” (s. 118) – for figuren er fundet i resterne af en bygning fra 800-tallet. Lige så lidt viser anglesaksernes indvandring til England i 400-tallet, eller Gregor af Tours fortælling om danerkongens Chlochilaichs angreb i Franken i 515, at vikingetidens angreb var foregået kontinuerligt i århundreder. Efter midten af 500-tallet forsvinder de vesteuropæiske importvarer nemlig fra grave og centralpladser, ligesom Vesteuropas skriftlige kilder bliver tavse om skandinaver. Da Beda skrev sin krønike i Nordengland i 730’erne, var Angelen og Saksen fjerne legender, og øvrige lande hinsides Nordsøen ukendte. Som mange andre overhører Varberg den tavshed. Men det er den situation, som er vikingetidens umiddelbare forudsætning – ikke de kontakter, som havde eksisteret i en fjern folkevandringstid.

For så vidt bogen har et tema, så indkapsler Varberg det udmærket på side 12:

“Forvandlingen af de skandinaviske lande fra mindre kongedømmer til fuldgyldige stater (...) det er den udvikling, bogen følger kamp for kamp, konge for konge og land for land”. Skulle nogen have overhørt pointen, tager hun den gerne én gang til. Vikingetidens mennesker i Skandinavien kaldte sig ikke vikinger, skriver hun, men “de fleste kaldte sig daner (danskere), nordmænd og sveer (svenskere)” (s. 13). Den udlægning er der nok ikke mange identitetshistorikere, der vil skrive under på. Lige så lidt de, der har studeret, hvad folk i vikingetidens Skandinavien kaldte sig i eksempel runeindskrifter. Men sådan får de lov at gøre i bogen her. Det er med andre ord en national fortælling, vi skal høre, én hvis aktører er konger og nationer, hvis handling er krig, og hvis mål er os selv – de stolte arvinger, der siger “vi” om vikingetiden.

Det perspektiv holder stort set stik bogen igennem. Vikingetiden er et sted, hvor Skandinavien bebos af nordmænd, der bor i Norge, og danerne, der breder sig fra Syd Norge og til Nordtyskland “ned til Ejderen” – vi lader Lehmanns slogan fra de slesvigske krige stå et øjeblik. Sveerne, derimod, må klemme sig “mellem nutidens Stockholm og Uppsala” (s. 16), et område lidt mindre end Fyn. Så kan de lære det. For alle gælder, at det var “de skandinaviske folks selvstændighed, som var på spil i kampen om, hvem der havde ret til Europas land.” (s. 19). Neonationalister kan spidse ører her.

Temaet hentes ind i sidste kapitel, hvis afsluttende sætning (s. 531) lyder: “Nogle vil endda mene, at vikingernes særlige mentalitet, risikovillighed på havet, entreprenørskab og medbestemmelse stadig ses genspejlet i den skandinaviske selvopfattelse i dag.” Her er der spillet med dobbelt helgardering, dels ved at lægge konklusionen i munden på, hvad “nogle” vil mene, dels ved at skrive, at dette angår skandinavernes “selvopfattelse”. Men mon

ikke mange vil læse en anden og mere direkte pointe om, at vikingernes blod og arv gør deres efterkommere til særligt fremragende folkeslag? Det er den slags forestillinger, som de fleste fagforfattere omgår med stor varsomhed og præcision. Varberg ser enten ikke noget problem i dem, eller også sigter hun simpelthen der, hvor bifaldet er højest.

Bogens oversigtskort over Skandinavien (s. 12) understreger mere præcist, hvor interessen er samlet: Mens Danmark står pænt og detaljeret, ser Norges og Sveriges omrids ud til at være streget op af en grafiker, der var ved at gå glip af frokosten. Af de ni “vigtige byer og fundpladser” i Norge har Bergen og Avaldsnes byttet plads, Kaupang er rykket 100 km sydpå mod Grimstad, mens en prik, nogenlunde hvor Kaupang lå, har fået tildelt navnet “Vestfold”. I Sverige har Lund og Uppåkra ligeledes byttet plads, mens gravpladsen Vendel er rykket 50 km ud til kysten, nær udmundingen af en fiktiv fjord, der er opstået omtrent, hvor Dalälven løber. Visby på Gotland er kommet med på kortet, og gør hermed sin debut som bosættelse fra vikingetiden. I Danmark går det lidt bedre med geografien, bortset fra Jelling, der er havnet et sted syd for Fredericia, omtrent ved Vorbasse???. Det er vel næppe forfatteren, der har tegnet kortet, men det ville have klædt bogen, hvis nogen havde ofret kortet et blik, før det hele gik i trykken.

Det danske fokus er også tydeligt i bogens henvisninger. Mens omkring 75 bøger og artikler handler om fund i Danmark, er der blot et dusin henvisninger for henholdsvis Norge og Sverige – og det halve for Tyskland. Akkurat nok til at nævne de mest berømte kongehaller, handelsbyer og grave. Og så ikke mere. På trods af den internationale ramme så er det danske læsere med dansk forforståelse og dansk historieinteresse, bogen er skrevet for.

Bogen afsluttes med et 12 sider langt bibliografisk essay om de skriftlige kilder til vikingetiden – det vil her primært sige berettende kilder som krøniker, rejseberetninger eller sagaer. Mærkeligt nok er der ingen tilsvarende oversigt over de arkæologiske kilder. Den eneste forklaring, man får, er, at forfatteren “er arkæolog og ikke historiker” (s. 536), og vel således føler, hun må redegøre for sine lån fra historien. Bogen tager således paradoksalt nok de skriftlige kilder mere alvorligt end arkæologiens, uanset hvor gamle de er, og hvor de er skrevet.

Kigger man i noterne, så henviser de fleste af bogens arkæologiske referencer til smukke museums kataloger eller artikler i tidsskrifter som *Skalk* og *Sfinx*. Det er naturligvis ikke dårlige steder at pege alment læsere hen. Behændigt inddrages nye fund som Galloway- og Fæstedskattene, og nyheder fra DNA- og isotopforskningen. Især hvis de har været synlige i medierne. På side 146 genkender anmelderen f.eks. et opslag, han skrev i september 2018 på Facebook-siden for forskningsprojektet *Northern Emporium*. Alt kan bruges. Men de tungere værker, der virkelig har flyttet vikingetidsforskningen i de sidste årtier, er ofte fraværende.

For mange vil bogen være et berigende og fængslende selskab. Dens udsyn til Europas kongeriger og deres begivenhedshistorie kan være et supplement til det kulturhistoriske fokus, som ofte præger arkæologers formidling. At fortællingerne er håndplukkede, som det passer forfatteren, og ind imellem uden smålige hensyn til kildekritik, vil næppe ødelægge oplev-

elsen for de fleste læsere. Men mellem de mange historier leder man efter, hvad Varberg vil med vikingetiden. Igen og igen handler fortællingerne om krig og konger, om kvindelist og drabelige mænd, der ser døden i øjnene, og om lande, der bliver til stater. Om den nationalromantiske vinkel er valgt med overlæg er svært at afgøre. Måske skal de flotte vendinger om folk, riger og arv blot anslå en stemning og fange læseren. I så fald har bogen vanskeligt ved at navigere i grænsen mellem det populære og det populistiske. Men der bliver ikke givet noget alternativ. Dermed toner andre aspekter af historien også bort.

Varberg er arkæolog og har lavet seriøs forskning om sit primære felt, bronzealderen. Hun har ikke selv bedrevet vikingetidsforskning, men hun har med bogen her haft muligheden for at gå til perioden som en medvidende formidler, der tager bestik af forskningen og guider læserne på vej. Alligevel ender arkæologien med at være bogens svaghed. Vi skal helt tilbage til 1960'erne for at finde mainstreambøger om vikingetiden med en tilsvarende konservativ brug af det arkæologiske stof. Der er kun få tilløb til at bruge dens kilder til at afprøve, nuancere eller stille nye spørgsmål. Måske fordi historien her bliver opfattet så bogstaveligt i form af de kendte, nationale konstruktioner, de gode gamle historier, som publikum kender og efterspørger.

Søren M. Sindbæk
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet